

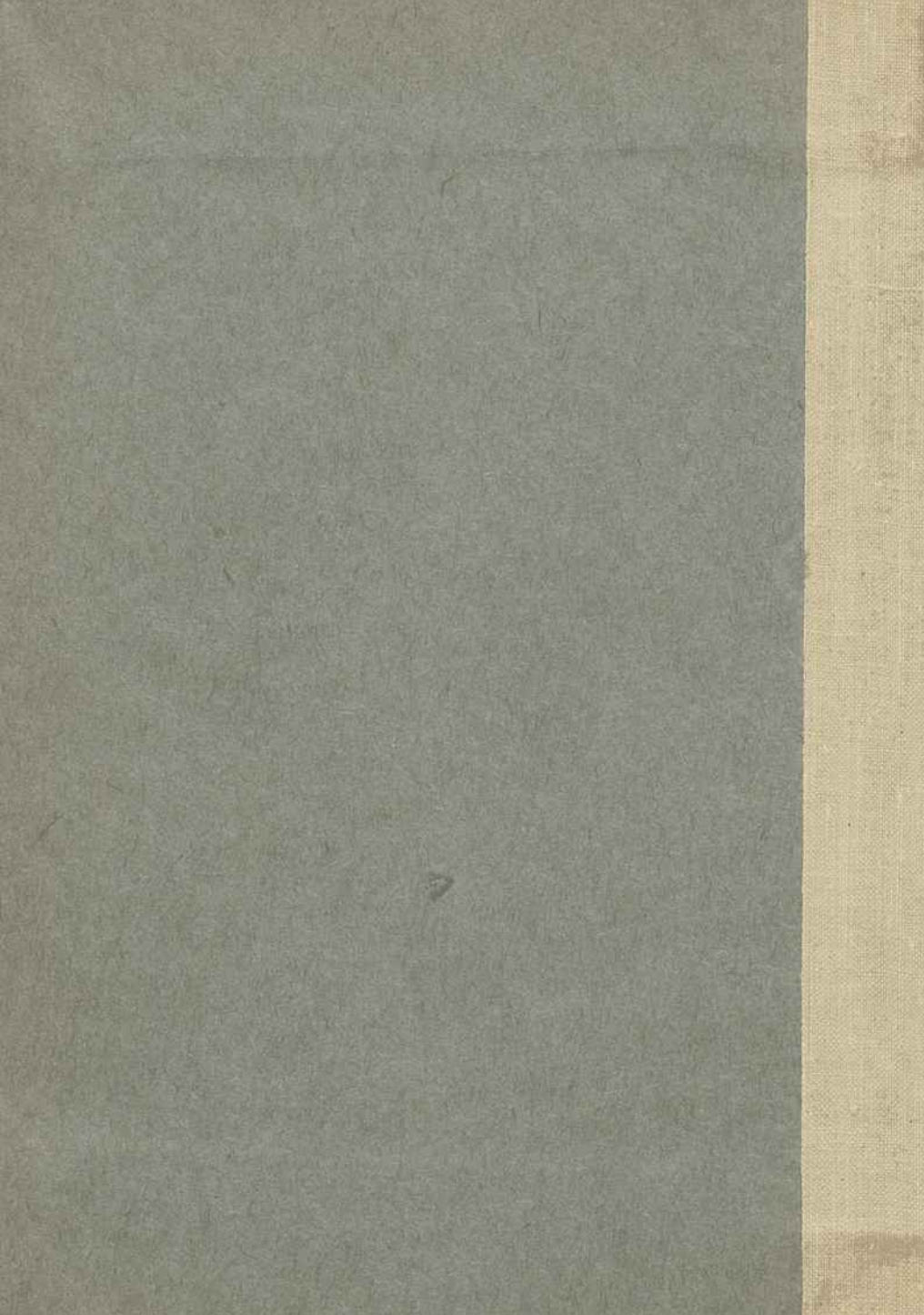
Цішка Гартны

На ўзрэнне пятнаццаціх год
зобілеў 90 літаратурнай працы

1908-1923

Аўтабіяграфія, Крытычны нарыс,
Пасьвячэньні і Выбраныя
яго творы

Варонне
Інстытуту Беларускае Культуры
Менск 1923

Ба 54 421

ЦІШКА ГАРТНЫ

3

НА ДЗЕНЬ ПЯТНАЦАЦЕХГАДОВАГА ЮБІЛЕЮ
ЯГО ЛІТАРАТУРНАЕ ПРАЦЫ

(1908—1923)

(Аўтабіяграфія, Крытычны нарыс,
Пасьвячэньні і Выбраныя творы)

Бел. аэдэа
1994 г.

ВЫДАЊНЕ ІНСТЫТУТУ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ
МЭНСК, 1923.

Б 8 Гарт
Г 21

Глаўліт № 1969. 1 дзярж. друк. З. № 569. Друк. у ліку 1000 экз.

25.04.2009

V

14-га сьнежня гэтага году споўнілася пятнаццаць год літаратурнае працы нашага паважанага пісьменьніка Цішкі Гартнага (Зьмітра Жылуновіча). Якраз 14-га сьнежня 1908 году выдрукаваўся яго першы літаратурны твор у часопісі «Наша Ніва» ў Вільні.

У працягу пятнаццацёх год наш шаноўны юбіляр працаваў не пакладаючы рук на ніве адраджэньня беларускае культуры. Ён — першы пясняр беларускіх працоўных мас. Да яго першага ў нашай поэзіі зьявілася пролетарская муза і дыктавала песьняру-гарбару натхненныя песьні аб гарбарох, кавалёх, жняёх, дыктавала кліч барацьбы з багатай клясаю за лепшае жыцьцё рабочых і сялян. Шум рабочага станка, шэст сярпоў на жытнім полі, звон касы на лузе чуваць у яго творах. Разам з гэтым яго творчасць атулена вялікім замілаваньнем да роднага краю. Яго стыль аддае сталёвым гартам моцных мазолістых рук, прывыкшых да працы.

У знак пашаны да нашага поэты-работача Інстытут Беларускае Культуры выдае к пятнаццацёхгадоваму юбілею гэты невялікі зборнічак.

Наш дарагі юбіляр знаходзіцца цяпер у поўным росквіце творчасці. Мы ад яго чакаем яшчэ шмат творчай працы. Частка мараў нашага поэты ўжо спраўдзілася ў нашай новай Савецкай Беларусі. Мы пэўны, што яго думкі-жаданьні спраўдзяцца да канца.

Інстытут Беларускае Культуры.

Цішка Гартны

Цішна Гартны
АЎТОБІОГРАФІЯ

М. Пятуховіч

ПРОЛЕТАРСКАЯ ПО-
ЭЗІЯ І ЛІРЫКА ЦІШКІ
ГАРТНАГА

Абеглы саманарыс майго жыцьця.

(Аўтабіяграфія).

Мястэчка (цяпер горад) Капыль на Случчыне—мая радзіма. Бедныя сяляне-чорнарабочыя—мае бацькі. Радзіўся я 23 кастрычніка 1887 г. То была пара, калі ў хаце пераходзілі ад цяжкае падзёншчыны на нудную, чуць не дарэмную „здыдэльшчыну“. Бацька вярнуўся з Палесься, дзе капаў канавы ў падрадчыка, маці—кончыла капаньне бульбы. Да аднаго варстата, на якім рабіў дзед, мусіў дадацца другі. І ад ранку, з досветку, да поўначы, пры агні лушніку, павінны былі зайграць ляды й вітушкі*) нясьціханьны нудлівыя песьні, каб праз тыдзень найграць для сям’і восем злоты; пры гэтым—з дадаткам муштры ад заказчыка.

Маё нараджэньне на тыдзень адстрочвала з пастаноўкаю другога варстата. Толькі на тыдзень! Бо далей трэба было старацца ткаць, каб мець навошта жыць. Я мяшаў спарай працы цэлую зіму. На лета бацькі пайшлі на работу, пакінуўшы мяне на апеку цётцы, двум дзядом і бабцы па мацеры.

Я быў першанец—і ўсе мяне шанавалі й сьцераглі. Сьцераглі неадходна, пакуль я „стаў на ногі“. На адзінаццатым годзе, зімою, мяне аддалі вучыцца грамаце. Да гэтага бацька сам навучыў мяне чытаць „поверху“.

У „дарэктара“ я паказаў здольнасьць да граматы і да каляд прайшоў часлоў. Далей ня вучыўся—сур’ёзны дарэктар вымусіў мяне лішнюю зіму пакоўзацца на санках і падраць пару-другую падносак на лёдзе. Паставіў разоў два на каленкі на жарству за сьмех на малітве—і гардасьць мая адхіліла мяне ад занадта шчырага багамола. Бацькі й дзяды былі за мяне.

*) Прылады ў варстаце.

Пасьля гэтага я вучыўся дзеве зімы ў дарэктараў па хатах—вучылішча мястэчка ня мела. За гэтыя зімы прайшоў усе царкоўна-славянскія кніжкі, якія толькі былі ў бацькі. Нават і на некую (ня помню) хрыстаматыю ўзьбіўся. Грамата давалася лёгка, дарэктары хвалілі.

У 1902 годзе, нарэшце, адчынілі ў Капылі вучылішча. Я папаў у трэцяе аддзяленьне. Пайшоў першым.

Але вучэньне йшло зімою, а летам? Ня бегаць-жа па вуліцы, калі таварышы пасуць коні, барануюць, ходзяць (у) траву і інш. У нас ня было ні каня, ні каровы, ні поля, каб рабіць. І вось на адзінаццатым годзе, разам з пачаткам вучэньня, я пайшоў у найміты—пастухі. Мяне згадзілі пасьвіць дзесяць штук гавяды—па рублю ад штукі.

Прапасьвіў ад вербнае нядзелі да піліпавачных дзядоў і пасобіў бацьком першымі дзесяцьма рублямі.

Другія чатыры леты я паступова павялічваў стада і апошні год, 1903, пасьвіў 35 штук. Гэта хапала на адзежу.

Пасучы, я бесьперастанку чытаў. Меў надзвычайную цягу да чытаньня. Таварыш мой, старшы гадамі, Хведар Чарнушэвіч, даваў мне кніжкі з бібліотэкі соцыял-дэмакратаў Капыльскае арганізацыі. Хведар сам быў соцыял-дэмакратам. Ён, гонячы каровы з поля, казаў мне розныя вершы, больш Некрасава. „Дедушка“ і „Железная дорога“ Некрасава да таго ўплылі на мяне, што я перапісаў іх, прысядаючы каля пянчукоў, і завучыў напамяць.

У 1904 годзе, на вялікдзень, я ў пярышню папаў на мітынг Капыльскае с.-д. арганізацыі, які адбыўся за мястэчкам, у так званым Яначкавым ляску. З гэтага часу пацягнула мяне да „дамакратаў“, аб якіх ішлі лягэнды па мястэчку.

Але мяне сьціскала становішча вучня. Мне трэба было скончыць двухкляснае вучылішча (з 1904 г. яго адчынілі ў Капылі, пакінуўшы народнае для дзяўчат), каб хоць што-кольвечы мець для сябе й для сучэхі бацькоў. Бацькі думалі, што я вывучуся абы на якога, але на „пана“. Тымчасам ужо ня панам пахла! Настаўнікі рабілі хор, пялі ў царкве, а я ўсё чытаў „пастароннія“ кніжкі. Час ад часу бацькі ўпікалі ў бязбожжы. Няхай!

1905 год, калі я скончыў двухкляснае вучылішча,—я разам парваў і з думкаю пра „пана“. Кніжкі выданьня Гарбунова-Пасадава і сяброўскай пазычка няможнай літаратуры зрабілі мяне „мечтателем“ аб іншых рэчах.

Якраз у гэты год зімою, па калядах, я выпадкова па-спрабаваў разам з таварышам А. Красуцкім пісаць вершы. Напісалі пра мястэчка—ні то парасейску, ні то пабелару-ску. Вышла так:

Капыль горад небальшой—
Слава аб ім громка
Разьнеслася па ўсім сьвеце,
А дзяржыцца тонка і г. д.

Было даволі, каб ускрыліць! Хутка ў нас гэтых вершаў сабралася да 500 радкоў. Паказалі настаўніку—слабыя. Пра-ведалі цану-10 капеек за радок. Як хацелася мець грошы! Куды больш, чымся таго, каб былі надрукаваны вершы...

Побач паддаў ахвоты да вандроўкі адзін артыкул з „Вестника Знания“. Апісваўся ў ім некім Васюковым адзін самародак з талентам ад прыроды, якога Васюкоў праз ар-тыкул шукаў. Жэст самародка, пабываўшага ў Васюкова і пайшоўшага мерыць шыры Расіі, прыйшоўся нам па нутру. Їсьці—стала мэтай. А куды? Да Талстога—хтося, ці штось нам падказала...

Я быў к гэтаму часу самастойным соцыял-дэмократам, але бяз талента ў руках і з ідэалістычным настроем. У гада-віну забойства Аляксандра II ў 1905 годзе я прыняў чынны ўдзел, наперакор бацьком і настаўнікам, у вагromнай дэ-монстрацыі ў Капылі. Далей падбівала на большае.

У жніўні, з тав. А. Красуцкім выехалі мы, забраўшы свае творы, з Капылю, але не да Л. Талстога, а ў Кіеў: там былі дзядзькі, было на што абаперціся—думалі.

Але абмыліліся, вядома, у дзядзькох і ў творах. Пер-шыя нас ня ўстроілі, а другія, аднесенныя па радзе ў „Кіев-скіе Отклики“, намі ня ўстроіліся. Рэдактор газэты парадзіў адаслаць іх Гарбунову-Пасадаву.

Цяжкае разувер'е абарвала скрыдлы. Сумным вярнуў-ся я дадому, назад у Капыль, з якога праводзіла мяне ўся моладзь з рэволюцыйнымі песьнямі, з гарачымі разьвітань-нямі...

Як паказацца ў вочы?

Пасобіў рэволюцыйны выбух, у якім я прыняў чынны ўдзел. У мястэчку ў кастрычніку (1905 г.) зрабілі агульную забастоўку, „пабядзілі“ паліцыю. Адчыніліся іншыя гарызон-ты, бацьком маім чужыя й незразумелыя. Я зрадніўся з ор-

ганізацыяй с.-д., кінуў усякія думкі аб далейшым вучэньні, а пашоў у гарбары ў лютым 1906 году.

Стаўшы рабочым, я хутка, вясною 1906 г., прайшоў у камітэт капільскае арганізацыі с.-д., працуючы старанна сярод Капільскае моладзі... і пішучы вершы, апавяданьні парасійску. Між работы прабаваў паступіць (1906 г.) у настаўніцкую сэмінарыю. Не прынялі з-за „неблагонадежнасьці“. Вершы я чытаў таварышом дома і ў майстэрні. Тыя хвалілі й паднімалі ва мне дух. Але мяне ўсё не здавальняла штосьці. Не здавальняла датуль, пакуль у 1908 годзе я не напаў на „Нашу Ніву“. Газэта на сваёй мове была для мяне вынаходкаю. Прачытаныя ў ёй вершы мігам абудзілі ва мне цягу да пісаньня пабеларуску; я сеў і напісаў першы верш, які ў студзені 1909 году быў надрукаваны пад назваю „Бяздольны“ і пасьвяціў яго Янку Купалу.

Цяжка жыць бяз долі,
Што рабіць—ня знаю і г. д.

Так я стаў пісаць пабеларуску. Але пісаньне мяне не здавальняла: мяне захапіла цалкам ідэя адраджэньня Беларусі. У 1909 годзе, у ліпені, я паехаў у Вільню, у рэдакцыю „Нашай Нівы“, каб угледзіць тых людзей, якія сталі ў кірунку беларускага руху, а з Вільні пусьціўся ў вандроўку па Беларусі, аб'яжджаючы гарады і мястэчкі з дапамогаю рабочых-гарбароў. Вандруючы з 1909 г. па 1912 г. па Беларусі, я пісаў вершы, прозу і корэспондэнцыі ў дарозе, у вагонах, на вакзалах, у цесных і брудных каморках, у начлежках, пісаў пасля работы 11-ці гадзіннай. Большасьць вершаў напісаў у 1912 годзе ў Вілкаміры, Ковенскай г. Дзе працаваў і прымаў удзел у соцыял-дэмакратычным руху, не пакідаючы руху беларускага.

Правандраваў я тры гады, да 1913 году, калі паехаў у Пецярбург і паступіў на завод; адначасова стаў сябрам рабочага культурна-асьветнага вобчства „Знаньне“ і сябрам міжрайённага аб'яднаньня с.-д. Ён не пакідаў пісаць пабеларуску вершы і роман „Сокі цаліны“. Пачаў роман у 1914, кончыў у 1916 г. У гэты час мой зямляк, вядомы публіцыста А. Кляйнборт пераконваў мяне пісаць парасійску. Аб маіх расійскіх творах пісаў у часопісі „Новая Жыць“, прарочачы мне ў расійскай літаратуры будучыну, а ў беларускай—змарнаваньне таленту.

Пасьля пяці месяцаў працы на заводзе, быў разлічаны, тры месяцы цягаўся па горадзе безработным, жывучы на дапамогу сяброў-беларусаў, Б. Шыпілы, д-ра Ярэміча і др., пакуле дастаў службу загадчыка выдавецтва, на якой і захапіла рэволюцыю 1917 году. Да рэволюцыі, у 1916 годзе, працаваў у Бел. Бежанскім камітэце і выдаваў газету „Дзьяніца“. Пасьля рэволюцыі стаў у кірунку беларускага нацыянальна-рэволюцыйнага руху ў Петраградзе.

Праз увесь гэты час неразрыўна быў зьвязан з бацькамі, якім пасабляў памагчымаьці на жыцьцё. Загубіўшы ўсю сілу на цяжкай чорнай працы, яны здаліся ў барацьбе з ім.

Я мусіў ваяваць і за іх!

Цішна Гартны.

Менск, 29.X—23.

Пролетарская поэзія і лірыка Цішкі Гартнага.

Кожная кляса ў пэрыяд свайго росквіту стварае сваю літаратуру, сваю поэзію, у якой знаходзіць сабе выраз і адбітак побыт гэтай клясы і яе ідэалогія. Гэтак, у XVII стагодзьдзі ў Францыі ў часе панаваньня дваранскага стану разьвіваецца клясыцызм, увесь прасякнуты арыстакратычнымі тэндэнцыямі. У канцы XVIII і пачатку XIX в. узмацняецца новая кляса—кляса буржуазіі, і гэта ўзмацненьне ў літаратуры суправаджаецца стварэньнем новага літаратурнага кірунку—сэнтымэнталізму. У творах Стэрна, Рычардсона, у драмах Дыдро знайшлі сабе выраз новы буржуазны побыт і новыя буржуазныя ідэалы. У Расіі ў 40—50 г. г. мінулага стагодзьдзя панаваньне дваранскай клясы дасягае свайго апогею, і гэты факт у вобласці пісьменства характарызуецца бліскучым разьвіцьцём дваранскай літаратуры ў асобе такіх выдатных прадстаўнікоў яе, як Тургенеў, Грыгаровіч, Леў Талстой і інш.

У нашы часы на арэну гісторыі выступае новая моцная кляса—кляса пролетарыяту; у вобласці пісьменства гэтае выступленьне знаходзіць сабе паралель у стварэньні новай пролетарскай поэзіі. І варта ўвагі, што ў кожнай старонцы становішча новага літаратурнага напрамку больш-менш адпавядае становішчу клясы, якая становіць соцыяльную базу гэтага напрамку. Па замежах Савецкіх рэспублік ідзе толькі гуртаваньне пролетарскіх сіл дзеля будучага рашучага бою з капіталам—і ў літаратуры мы бачым там толькі першую рунь пролетарскай поэзіі. З буржуазных хваляў затапляючых жыцьцё, там выплываюць адзінокія іменні, як Анры Барбюс ва Францыі, Ада Нэгры ў Італіі і інш.

Ня тое мы бачым у Савецкіх рэспубліках. Тут перад намі ня толькі першая рунь пролетарскай поэзіі, а і больш сьпелыя, больш жывучыя яе ўсходы, якія прадвяшчаюць багатае жніво. У Савецкіх рэспубліках пролетарскай клясе належыць пануючае становішча, і зразумела, што гэтыя ўзаема-адносіны соцыяльных сіл адбіваюцца й на становішчы пролетарскай поэзіі самым спрыяючым чынам. І па колькасці і па якасці выданняў пролетарская поэзія ў Савецкіх рэспубліках захапляе сабе ўсё больш і больш шырокае поле чыннасці. Гэтая поэзія мае цэлы шэраг запраўды талентных прадстаўнікоў, як Герасімаў, Кірылаў, Гасьцеў, Дазораў, Садофьеў і шмат іншых.

Вынікае пытаньне, чым-жа асабліва вызначаецца пролетарская поэзія, якія яе найбольш характэрныя рысы.

У адносінах формы пролетарская поэзія, як і ўсякае новае зьявішча, перажывае зараз пэрыяд шуканняў, новага мала чаго дасягнута; можна толькі адзначыць, што ў ёй усё больш і больш прышчапляецца вольны верш Верхарна і Уйтмана.

Але затое ў адносінах зместу ў пролетарскай поэзіі замацавалася шмат новых мэтаў і настройў, якія істотна адрозніваюць яе ад поэзіі буржуазнай.

Перш за ўсё, пролетарская поэзія дзівіць нас сваім бадзёрым настроем, сваім оптымізмам. Яна ня ведае гамлетызму, ёй ня знана рэфлексія, задумленасць. Сьветлымі вачыма глядзяць пролетарскія поэты ў будучыну. Яны ўпэўнены, што іх высокія ідэалы зьдзейсьняцца, і гэтая вера акрыляе іх, дае надзвычайную моц і пафос іх ліры.

Адзе Нэгры, напрыклад, будучына рысуецца, як сьветлае панаваньне вызваленай працы! Перад ёй разгарнаецца чароўны малюнак:

Наделенные шумом поля и равнины
Разрыхляющий плуг обошел,
Вьется дымкою пар, не смолкают машины,
Накалившись, хлопчет котел.
И над царственным шумом работы мятежной,
Кропотливой работы земли—
Распростерла свобода в лазури безбрежной
Белоснежные крылья свои.*)

*) Фриче—Очерки по истории Западно-Европ. литератур, стр. 244

У гэтае сьветлае царства будучага вядуць два шляхі: праца і змаганьне. Зразумела, што гэтыя шляхі становяць сабою найбольш распаўсюджаныя тэмы пролетарскай поэзіі.

Пролетарскія поэты скінулі з сябе ўладу зямлі, у іх творах рэдка трапляюцца нават пэйзажы прыроды. Ёх вабіць да сябе горад з яго рухам, з яго кіпучым і бурным жыцьцём. Логінаў, напрыклад, заклікае:

Дальше, дальше от равнин,
От убогих деревушек,
Пошатнувшихся избушек;
От кручин—
Путь один
Только в город исполн.
Только в городе возможны
И движенье и борьба,
А равнины безнадежны—
Такова равнин судьба.
Дальше, дальше от равнин,
В царство фабрик и машин,
В город шумный и суровый,
Где загадки жизни новой.*)

Адсюль пролетарская поэзія ёсць пераважна поэзія гарадзкая. У ёй мы знаходзім малюнкi гарадзкога побыту, гарадзкога жыцьця. Адсюль і толькі праца ў умовах гораду, фабрычна-заводзкая праца складае сабой звычайную тэму новай поэзіі. Замест вясковай нівы з калыхаючымся збожжам, тут абрысоўваюцца машыны з іх грукатам і шумам, посьвіст рэмяў, фабрычныя гудкі, разьмяраючыя жыцьцё рабочага. Замест індывідуальнай працы, у новых творах рысуюцца праца колектыўная, даецца поэтызацыя гэтай працы, прасякнутая верай у перамагаючую ўсё моц колектывізму. Садоф'еў піша:

Мы усиьем непреклонным
Коллективного труда
Храм воздвигнем Аполлону,
Мы воздвигнем города.**)

*) Львов-Рогачевский. Очерки по истории новейшей русской литературы, Москва, 1920 г. стр. 120.

**) Ibidem.

Гэтак колектывізм прадстаўляе сабой аснову соцыяльных ідэалаў пролетарскай поэзіі.

І па сваёй філэзофскай падставе пролетарскія творы ўяўляюць сабой новую плынь. Мы ня знойдзем тут туманнай рэлігійнай містыкі,—замест яе тут на кожным кроку рацыяналізм, вера ў чалавечы розум і яго зброю—навуку; замест царквы тут усхваляюцца бібліотэкі.

Логінаў, напр., сьведчыць:

Мой храм—библиотека,
Шкафы—иконостас,
А разум челоzeка—
Нерукотворный спас.*),

Грунтуючыся на новай соцыяльнай і філэзофскай падставе, пролетарская поэзія востра паставіла пытаньне аб культуры, створанай іншымі класамі. Па гэтаму пытаньню мы знаходзім тут розныя думкі, часта дыямэтральна процілеглыя адказы. Кірылаў выступіў з заклікам поўнай адмовы ад пярэдняй культуры.

Яго дэвіз:

Во имя нашего завтра сожжем Рафаэля,
Музей разрушим, растопчем искусства цветы.**)

У процівалегласьць яму Герасімаў выказваецца за прыняцьце і ўсваеньне спадчыны мінулага; ён гавора:

Мы все возьмем, мы все познаем,
Пронизем глубину до дна.**)

Гэткім чынам ня цяжка заўважыць, што пролетарская поэзія зачэпляе шмат новых тэм, што ў ёй многа жыцьцёвасьці, бадзёрасьці і суцэльнасьці.

Як-жа стаіць справа з пролетарскім кірункам у беларускім пісьменстве?

Беларусь—старонка пераважна сялянская, земляробская. У ёй няма буйных фабрычных прадпрыемстваў, няма, значыць, пэўнай соцыяльнай базы дзеля бліскачага разьвіцьця пролетарскай поэзіі. І мы бачым запраўды, што пролетарская

*) *Львов-Рогачевский*. Очерки по истории новейшей русской литературы. Москва 1920 г. стр. 120.

***) *Ibidem*.

поэзія да гэтай пары не зьяўляецца сталым, выразна выявіўшымся кірункам у беларускай літаратуры. Да апошняга моманту ў ёй пераважную ролю граюць народніцкія сялянскія мотывы. Але, паколькі і на Беларусі ёсьць дробныя фабрычныя прадпрыемствы, і ў беларускай літаратуры пад уплывам кастрычнікавай рэвалюцыі заўважваецца магутны рух у бок пролетарскай поэзіі, і ў беларускім пісьменстве знаходзяць сабе месца, калі і ня ўсе, то хоць некаторыя элементы пролетарскай поэзіі.

Найбольш выдатным прадстаўніком пролетарскай музы ў беларускай літаратуры зьяўляецца поэт Цішка Гартны.

Творчасць Гартнага вызначаецца рознастайнасьцю, але галоўны лейт-мотыў яе зазначае сам поэт ў вершы „Неба і зямля“.

Хоць чароўна ты, неба, ўсяды,
 Хоць ты пекна ў сваёй вышыне,—
 К тваёй высі туды
 Усё-ж ня хочацца мне.
 На зямлі на халоднай, сырой,
 Дзе ні зораў, ні сонца няма,
 Дзе—нядоля і цьма—
 Я шчасьліўшы душой.
 У красе у тваёй усё сьпіць,
 Як-бы спалена страшным агнём,—
 На зямлі-ж б'е, кіпіць
 Жыцьце бурным руччом.*)

Гэта жыцьцё, якое кіпіць бурным руччом, і становіць сабою галоўную тэму творчасці нашага песьняра. Яго ня вабяць да сябе надземныя высі, для яго прынадна сама зямля з яе радасьцямі і горам. Адсюль выцякае яскрава рэалістычны характар творчасці Цішкі Гартнага.

У гэтых адносінах заслужвае ўвагі ўжо самая назва апошняга зборніка лірычных твораў беларускага поэта— „Песьні працы і змаганьня“. Запраўды, праца і змаганьне становіць галоўныя мотывы лірыкі Цішкі Гартнага.

Мотывы працы ў гэтай лірыцы цесна злучаюцца з мотывамі аўтабіяграфічнымі. Сам рабочы, прайшоўшы цяжкую

*) Песьні. Пецяярбург, 1913 г., стр. 34.

і суровую школу жыцця, наш поэта апявае асабіста перажытае і адчуванае. Ён сам зазначае крыніцы свайго натхнення:

Маёй песьні далі тоны
 Мукаў стоны,
 Што заўсюды пры рабоце
 У смуродзе ды ў духоце
 Вылівала маё сэрца.
 Маёй веры дало сілы,
 Што давіла
 Маю душу бясьсціханьня—
 Бесканечнае змаганьне
 У барацьбе за шчасьце й долю.
 Далі гарт маёй надзеі
 Злыя дзеі,
 Што гадамі прада мною
 Бесканечнай чарадою
 Разьбіваліся у шчэпы
 Аб спрачаньня майго скрэпы...*)

Выцякаючы з асабістых перажываньняў аўтора, яго вобразы набываюць асабліваю рэальнасьць і канкрэтнасьць; у іх адчуваецца шчырасць і беспасярэднасьць пачуцьця. У гэтых адносінах запраўднымі ўзорамі мастацтва зьяўляюцца вядомыя „Песьні гарбара“:

Цэлы дзень я за брудным сталом,
 Цэлы дзень скуру цвёрдую скроб,
 Стаючы укапаным калом,
 Я задужай атрутнаю соп.
 Не глядзеў і ня бачыў нічуць,
 Што там ёсьць на дварэ за вакном:
 Ці там ветры халодныя дзьмуць,
 Ці зямелька спавіта цяплом.
 Навакола чатыры сыяны,
 А на іх заплясьнеўшая столь,
 У сабе захавалі яны
 Усю крыўду, жаданьне і боль...
 Дзёгаць і лой мае рукі разьелі,
 Шчокі ў гразі і ў духоце шчарнелі,

*) „Песьні працы і змаганьня“. Бэрлін. 1922 г., стр. 63 і 64.

Краска завяла,
Шчасьце прапала—
Скура забрала...*)

Па агульнаму настрою і па мастацкаму харакству твор Цішкі Гартнага можна паставіць побач з вядомым творам ангельскага паэты Томаса Гуда „Песьня а сарочцы“: і тут і там даецца аднальковы малюнак жудаснай пакуты рамесьніка, які гіне без пары пад цяжарам непасільнай працы ў брыдкіх надворных умовах.

Гэтым брыдкім умовам працы беларускі паэта процівастаўляе адвечнае харакство прыроды:

Там, за вакном, ціха неба сінее,
Сонейка дзіўна і сьвеціць і грэе—
Я-ж у сьпякоце,
У гразі і ў поце!
Я на рабоце.

Цягнуцца к лесу чароўныя далі;
Лугам зялёным ўсю землю услалі,
Як дываном;
Там ноччу і днём
Вяселье кругом...

А я, адарваны ад гэтай красы,
Запёрты нядоляй ў чатыры сьцяны,
З сабачкай, з нажом
І ноччу і днём
Стаю за сталом...*)

З душнай майстэрні паэта цягне на ўлоньне прыроды; там ён набіраецца новых сіл і энэргіі.

У некаторых творах Цішкі Гартнага яшчэ адчуваецца сувязь з вёскай. Напр., у вершах „Песьня жнія“, „Касьба“ ён дае малюнку сялянскай працы, паэтызуе гэту працу!

Ня спалі шчэ раньнія росы,
І сонца ня стала сіяць,
Як гострыя ў поплаве косы
Вясёла і зычна зьвіняць.
Бліскаюць рэзва на сонцы,

*) Ibid., стр. 8 і 9.

Ibid., стр. 9.

Сьвішчуць, шумяць у траве.
 Думкі жывым валаконцам
 Уюцца ў касцоў ў галаве.
 Рада гнецца травіца
 Роўна пракос у пракос.
 Радасьць у сэрцы іскрыцца—
 Труд нам адплату прынёс.
 Гэй, разыйдзеся рукі!
 Косы так гостра бяруць,
 Цела ня ведае мукі,
 Ногі спачынку ня ждуць!
 Сонца з нябёсаў сіяе,
 Ветрык нячутна шуміць;
 Роўна трава правядае.
 Весела сена сушыць!..*)

Але гэтыя водгукі народніцкай поэзіі ў нашага песьняра стаяць асабняком. Поэта бачыць, што жыцьцё бязьлітасна разбурае поэзію вёскі; яно вясковых дзяцей адрывае ад грудзей маці-зямелькі і, заганяючы ў горад, кідае на шлях пролетарызацыі. З шчырым засмучэньнем поэта ў сваёй „Калыснай песьні“ апявае гэтую долю будучага пролетарыя:

Гора сілаю загоніць
 У цёмны горад, на завод,
 Дзе машына енчыць, стогнець,
 Нутр разьядае смурод...
 Там цябе прывяжа сіла
 Да машынаў, да сталоў,
 Дзе ты будзеш да магілы
 Стаяць зьвязаным, бяз слоў...

Замест песьні над калыскай
 Твае мамкі дарагой, —
 Гуд машын, рамнёў піскі
 Будуць вісець над табой.

Промень сонца цёплым летам
 Да цябе не даляціць,
 Ты разлучышся са сьветам,
 Як ў вастросе будзеш жыць.

*) Ibid. стр., 18 і 19.

Будзе дарма сэрца рвацца
 На прыроду паглядзець,
 Сіл і сьвежасьці набрацца,
 Супачынку з хвілю мець.

Ды нявыстачыць патолі—
 Адарвацца ад машын,—
 І ня ўбачыш мо' ніколі,
 Сонца й лесу, мілы сын...*)

Галоўную ўвагу поэта спыняе на абрысоўцы працы дробнага рамесьніка (грабара, каваля, ткачыхі). Ён малюе цяжкае матар'яльнае становішча рамесьніка, брыдкія надворныя ўмовы і паднявольны характар яго працы, суровую прозу яго жыцця. У гэтых малюнках заўважваецца аб'ектыўнасьць поэты-рэалісты і шчырасьць чалавека, на сабе самім вынесшага ўвесь цяжар фізычнай працы. Праўда, кола назіраньяў Цішкі Гартнага досыць вузкае. У яго мы ня знойдзем, напрыклад, малюнкаў колектыўнай працы буйных прадпрыемстваў, ня сустрэнем абрысоўкі становішча арганізаванага пролетарыяту. Каханы гэрой Гартнага, адзінокі рамесьнік, пакутуючы ў сваёй майстэрні.

Цяжка гэтаму рамесьніку за працай, яшчэ цяжэй бяз працы. На гэта становішча беспрацоўя поэта таксама зварчвае сваю ўвагу; ён рысуе нам „Гарбара на вандроўцы“:

Дожджык пакрапляе,
 Дзень стаіць халодны.
 Шпаламі кльпае
 У луць гарбар галодны.
 Ногі чуць кльпаюць
 І грабуць нясьмела;
 Вочы пазіраюць
 Сумна, асавела.

Апусьцілісь рукі
 Ад цяжкой утомы...
 Дзе-ж сканчэньне мукі
 Яго—невядома.
 Сэрца болем рэжа,
 Сэрца болем плача;
 У зношанай адзежы
 Холадна, аднач!

*) Ibid., стр. 22.

Косьці боль ламае,
Цяжар дацінае...
Гарбар есьці хоча,
Хоча—ды ня мае.*)

Гэтак у голадзе і холадзе вандруе гарбар, шукаючы сабе працы. Але людзі бязьлітасны:

...Што-ж ня чуюць
Людзі і ня бачуць,
Як браты гаруюць
І ў нядолі плачуць.
А на крык „работы!“ —
„Ў нас няма!“ гукаюць;
І з дзікай ахвотай
Далей адсылаюць,—
Ня спытаўшы брата,
Ці ён есьці хоча,
Ці ён знойдзе хату
Адпачыць уночы...
Вось ідзе памалу,
А куды—ня знае;
З шпалы ды на шпалу
Ціханька ступае.**)

Жудасна матар'яльнае становішча беспрацоўнага, але яшчэ больш жудасна моральная пакута, якую нясе з сабой беспрацоўе: толькі работа дае жыцьцю пролетарыя сэнс і ўнутраную падставу, бяз працы пролетары адчувае сябе лішнім у сьвеце. Гэтая моральная пакута беспрацоўнага знайшла сабе мастацкую абысоўку ў нашага поэта. Ён гавора:

І ня тое, што работа
Голад прыпыняе,
Ва мне родзіць ўсе клопаты
І нэндза забірае,—
Не, ня тое, хопе з гэтым
Сіл ва мне зьмірыцца,
Але тое, што ля сьвету
Нечым прыгадзіцца;

*) Ibid., стр. 12 і 13.

**) Ibid.

Што задарам марна гіне
 Хэнць мая й ахвоцьце
 Дні і ночы няупынна
 Аддаваць рабоце...
 Няма працы... Цяжка гэта
 Мне цярпець бяз меры,
 Бо ў ёй зоў мой, мая мэта,
 Ў ёй спадзеў і вера.*)

Узятыя ў цэлым песьні Гартнага гэткім чынам уяўляюць сабой гимн працы; у іх добра зазначаецца псыхолёгія працоўных масаў, для якіх работа—галоўная моральная аснова жыцця. Калі праца зьяўляецца цяжарам, пакутай, то ў гэтым вінавата не сама яна, а ненормальныя соцыяльныя варункі капіталістычнага ладу. Барацьбе за знішчэньне гэтага брыдкага ладу і за будову камунізму пасьвечаны ў поэты яго песьні змаганьня.

Агульная рыса гэтых песьняў—надзвычайны рэволюцыйны пафос аўтора. Стыхія барацьбы для яго—родная стыхія. Нават у прыродзе песьняру больш за ўсяго падабаюцца грозныя магутныя зьявішчы; поэт малюе, напр., навальніцу:

Я люблю, калі небны абшар,
 Неспадзевана, ўсім нечакана,
 Убярэцца ў адзежыну хмар,
 Буйным ветрам здалёку нагнаных;
 Калі гром над зямлёй прагрыміць,
 Аж навокал зямля скалыхнецца,
 Ды маланка агнём пачне неба паліць,
 Аж яно на кавалачкі рвецца;
 Калі вецер свой шуг навядзе,
 Усё руйнуючы ўшчэнт прад сабою,
 І наўкруг, як ня глянь, усё гудзе,
 Нібы ў сьмертным зрашаючым бою—
 Я люблю гэны час! Без канца
 Я хацеў-бы, каб ён ня мінаўся!
 Пад стыхіі уздым на байца
 Я-б пад цёкам яго прычашчаўся.**)

*) Ibid., стр. 21.

**) Ibid., стр. 62.

З гэткім-жа захапленьнем пясняр рысуе і завіруху; ён у ёй бачыць бунт прыроды.

Люб мне ветру гуд шалёны,
Калі хіліцца дадолю
Пад ім дубава карона
І стагнець зямля наўкола.
У нястрыманым пэнту мкнецца
Слупам пыльным завіруха,
І ўсё нішчыцца ды б'ецца
Пад надавам яе руху.
Ні заставы, ні прыпоны
Ня ймуць сілы пазмагацца,
Спыніць ветру хваляў ўзгоны
І зруйнаенню не паддацца.

Люб мне ветру пасьпеў люты—
Песьні вольнай вызваленьне,
Калі цішы мёртвай пумы
Усё губляе з аблягчэньнем.*)

Грозныя зьявішчы прыроды ў душы поэты адбуджаюць сугучныя струны: яму гэтак сама хочацца барацьбы, змаганьня. Ён гавора тады пра свае жаданні:

Я хацеў-бы пылаць,
Як пылае
Бліскавіца між хмарамі,
Каб агні запаліць,
Дзе шчэ цемра вітае,
Над зямлёй, над абшарамі.
Я хацеў-бы гусьці,
Як гудзе
Вечер буры—навалы ўзнятае,
Каб нашчэнт разьнясыці
Па лясох, па вадзе
Панства долі-нядолі заклітае.
Я хацеў-бы ўладаць
Хоць-бы мігам адным
Непакорнай, магутнаю сілаю,
Каб змагчы зруйнаваць
Усё ліхое вакол
І ўжыць шчасьце над гэтай магілаю.

*) Ibid., стр. 62.

Перад намі гэтакім чынам абрысоўваецца магутная індывідуальнасць поэты, шукаючая змаганьня, бачучая ў ім сэнс жыцця. Ахоплены пафосам барацьбы, пясняр рысуе нам дынаміку рэвалюцыі ў мастацкіх сымбалічных вобразах (полымя*), будоўлі новай хаты**), заўкаючага звону***) і інш.

Асабліва трапную вобразнасць сустракаем мы ў вершы „Чырвоны мак“. Тут перад намі праходзіць зьмена сьвятла і ценяў.

Чырвоны мак пылае у гародзе
І, к сонцу звонікі працёгшы,
У сэрцы сподзеў рады родзе
У таго, хто духам занямогшы.

Чырвоны мак, пасаджаны на градах,
З зямлі выносіць чырвань кроўны
Людзкіх, праліўшых кроў, грамадаў
У прыгон цяжкі, многавякоўны.

Чырвоны мак—чырвоная надзея—
Красу ідучых дзён раджае,
Жывым штандарам пламянее
Прад тым, хто к сьветлым днём шагае.****)

Поэта з радасьцю вітае работнічую і сялянскую рэвалюцыю:

Яна прышла ад цяжкіх сох,
Яна прышла з цяжкіх куткоў,—
Хто ў муках дні жыцця правёў
І ў жыцці цяжкім век нямог—
Той к нам яе з сабой прывёў...

Гары-ж, агонь кастрычніка, гары!
Свой промень зырккі раздувай,
Няхай ён зьяе з краю ў край...
Хто сьпіць да гэтай пары—
Уставай!*****)

*) Ibid., стр. 65.

**) Ibid., стр. 31.

***) Ibid., стр. 66.

****) Ibid., стр. 68, 69.

*****) Ibid., стр. 69.

Бадзёра, оптымiстычна глядзiць поэта ў будучыну; ён жыве вераю ў ажыццяўленне сваiх высокiх iдэалаў:

Я жыву таму, што маю
Веру моцную у тое,
Што загіне доля злая,
Чорнай сілаю якая
Землю вокал аблягае,
Бы жалезнаю рукою.

Гэткім чынам у творчасці Цішкі Гартнага мы знаходзім выраз супрацоўнай пролетарскай ідэалёгіі, якая становіць сабой галоўную адзнаку пролетарскай поэзіі. Наш пясняр у беларускую, пераважна народніцкую, поэзію ўнёс новыя, сьветлыя мотывы пролетарскай музы. У гэтым заключаецца яго вялізнае, няўмірушае значэнне ў гісторыі беларускага пісьменства.

М. Пятуховіч.

Янка Купала
Януб Колас
Ясакар. М. Чарот

ПАСЬВЯЧЭНЬНІ

Цішну Гартнаму.

У пятнаццатую гадавіну яго шчырай пяснярскай працы на карысьць Беларускага працоўнага люду.

Многа поля з добрай доляй,
Нешчасьліва і шчасьліва,
Праляцеў ты, мой саколе,
Па-над роднай сваёй нівай.

У сьвітаньне, у прадвесьне,
З непамернай гордай сілай
Пела бура табе песьні,
Думкі бурныя будзіла.

І мацнелі твае крыльлі,
І мацнеў дух неўгамонны,
А вясёлкі шлях сачылі,
А маланкі слалі ўклоны.

Яснай зрэнкай з-пад аблокаў
Азіраеш пуцявіну,
Па якой ты ненарокам
Мкнуўся к сонцу бязупыну.

Нікнуць чары ў пору гэту,
З воч спадае асьляпленьне,
І законы піша сьвету
Людзкай працы вызваленьне.

Гэй, ляці, саколе, далей
Па-над буйнай Беларусяй!
Ня спыняйся ў векаў далі
І ня гніся, як ня гнуўся.

Янка Купала.

Менск, 21|XI—23 г.

✓ 3. Жылуновічу.

Ноч сьляпая, ноч-аблога
Зданьню чорнаю вастрога
Прыдушыла ўсё жывое.

Нікла ў цемрадзі дарога,
Даль глядзела злосна-строга,
Нібы ліха насланое.

Але выйшаў ты ў пуціну,
Каб за родную краіну
Цьвёрда сьцяг падняць чырвоны,

Каб да працы, да змаганьня
Клікнуць сьмела ўсіх дазваньня,
Хто насіў яромо прыгону,

Хто ў панурых нізкіх хатах
Век меў працу на багатых,
Сам галодны, сам бяздольны.

Ты іх ведаў, жыў іх доляй,
Ты гаў іх сэрца воляй,
Сьвет паказваў новы, вольны.

Праўдай сталі твае мары,
Злыбедзь зьнішчана ў пажары
Гневу бурнага людзкога.

Пасьвятлела ў нашай хаце,
Але працы яшчэ, браце,
Засталося многа, многа!

Якуб Колас.

√ Поэту-Гарбару.

Пры варстаку сьпяваў ты песьні
 Аб горкай долі гарбароў.
 Табе ў каморцы было цесна,
 А з мазалёў сачылась кроў!

Узгадаваны ў беднай хаце
 Нядоляй, працаю цяжкой,
 У свет пусьціўся вандраваці
 З загартаванаю душой.

Варстацкі гуд злажыў ты ў рымы
 І зваў к змаганьню ўвесь народ.
 У агні бунтарскіх слоў гарым мы,—
 Ты нам пяеш пятнаццаць год.

Пятнаццаць год вяшчунья-ліра
 Прарочыць Волі дзіўны сказ.
 Як той вясновы ўзгорні вырай,
 Прымчаўся к нам Комуны час.

Пад нашым небам—Серп і Молат;
 Пайшла нядзеля ў забыцьцё;
 Народ наш дуж, народ наш молад,
 Імкнецца ў новае жыцьцё.

Ясакар.

√ Помніш?!

Цішну Гартнаму.

Помніш, помніш калі ў гарбарні
Пра нядолю складаў свой верш?!
А цяпер, сонцавеючым раньнем,
Ты весела пяеш.

Ты калісь гаманіў з варстатам,
Каб скалыхнуць беларускую гаць...
Толькі Капыля закураная хата
Магла цябе загартаваць.

Праца, змаганьне, змаганьне і праца
Акрылялі бунтарскі твой дух...
Хай глядзяць, куды могуць узьняцца
Нашаў вёскі гарбар і пастух.

Хай глядзяць—ня зьніклі крыніцы
На абшарах спрадвечных балот...
Зараз, зараз павінны зьліцца
Ў акіян жыцьцятворчых вод.

Няхай сьпеў нясецца вясёлы
Па-над лесам густым, у палёх,
Няхай будзіць вёскі і сёлы,
Над якімі туман паразьлёг...

Бач, на волі адвеку забраны,
Хутка ня будзе дроту і меж...
Помніш, помніш калі ў гарбарні
Пра нядолю складаў свой верш?!

М. Чарот.

Цішка Гартны

ВЫБРАНЬЯ ТВОРЫ

Песьні Гарбара.

I

Я—рабочы, гарбар;
Рыцар працы цяжкой,
Я з залезнай душой,
З сэрцам палкім, як жар.

Іскры ў вочах маіх,
А залеза ў руках,
Скура гнецца ад іх
Ў адзін міг, ў адзін мах.

Ці задушша, ці чад—
Ўсё на сэрцы маім,
А спужаць вораг-кат
Не здалее нічым.

Я здружыўся з трудом,
Я ў ім рос, я ў ім крэп;
Запрацованы хлеб
Люблю мець за сталом.

Не хачу, ня прывык
Склаўшы рукі хадзіць:
Я—гарбар-працаўнік,
Я жыву—каб рабіць!

II

Не здавайся, гарбар,
Ты за працай сваей
І на шчасыя прыход
Не заплюшчвай вачэй!

Песьню волі сьпявай
 У дыму, ў духаце,
 І надзея твая
 Няхай кветкай цвіце.

Бо дзе сіла жыве,
 Дзе работа кіпіць,
 Там насеньня зярнё
 Лепшай долі ляжыць.

І ты мукай сваёй
 Глебу ладзіш яму,
 І сам сееш яго
 Ў зарану зямлю...

Не здавайся, гарбар,
 Ты за працай сваёй:
 Глебу пільна гатуй
 І ў ёй шчасьце, брат, сей!

III

Я—гарбар малады,
 Я вясёлы ўсягды,
 Як працую — пяю.

Цэлы дзень за сталом
 Я з сабачкай, з нажом
 Бясьсьціханьня стаю.

І вясёл, і рачыст,
 Я пад грук і пад сьвіст
 Цяжкі труд прадаю.

Вось ў дыму, у брыдзе
 Для братоў для людзей,
 Шчасьце, долю кую.

С я в е ц.

Ўставай, сявец! бяры сяўню,
 Аўсу, вады давай у волю
 Свайму любімаму каню
 І едзь пасьпешна ты у поле.

Прышла вясна і там цябе
 Чакае звольненая ніва,
 І зазывае ўжо к сабе
 Сяўца-работніка зычліва.

За зіму ўспрэўшая зямля
 Табе аддасць за працу многа!
 Ўставай, сявец! Няхай сяўня
 Ня будзе пуста і убога.

Рукой зярнят бяры паўней
 Ды кідай мерна жменя ў жменю;
 Са збожжам ў сэрцы думкі сей
 Надзеі, праўды, адраджэньня.

Ўставай, сявец! І тое знай,
 Што думак глеба не абмане
 І дасць багаты ураджай
 За пот твой шчыры і стараньне.

Ўставай, сявец! Ідзі, гары
 Зьдзярнелай нівы твае гоні;
 Прышоў твой час—ужо пара
 Пачаць сяўбу яшчэ сягонья!

Каваль.

Многа працы ў мяне—
Хоць ўсю пору працуй!
Грэй залеза ў агне,
Вымай з горана й куй.

Молат важкі трымай
Над кавадлам якраз,
Зьнізу ўверх паднімай,
Зьверху ўніз—раз-у-раз.

Адварніся на сьпех,
Калі зможаш урваць—
Не забыцца, каб мех
У свой час паддуваць.

Адно іскры ў бакі
І да верху лятуць,
Як паважна з рукі
Малаты важна б'юць.

Раз-другі—і сашнік
Можа ў поле ўжо браць
Гарацешны мужык,—
Сваю ніву гараць.

Песьня жніі.

Пад сярпом маім крывым
 Жыта хутка гнецца,
 Сноп за снопам у радкі
 Покладам кладзецца.

Не баюся сьпёкі я
 Сонца агнявога
 І ня чую, што баляць
 Рукі, крыж і ногі.

Пот ліецца ручайком,
 Смага забірае;
 Я-ж вясёлая ўсё жну,
 Жну ды падпяваю.

Час пасьпешна так ляціць—
 Скора вечар будзе,
 І я нівачку сзаю
 Так дажну, як людзі,

Ды пасьпею мо' яшчэ
 У снапы зьвязаці.
 Ох, люблю-люблю сваё,
 Сваё жыта жаці.

Як сажну яго я ўсё
 І зьвязём да хаты,
 Будзем хлеба на год мець,
 Будзем мы багаты.

А салодак свой хлябок
(Каб-жа быў ён вечан!),
Хоць і чорны, і крупны
І няўмела сьпечан.

Эх, хутчэй, хутчэй рука
Ты з сярпом махайся!
Будзь ты, жыта, ядраным
Умалотным ўдайся...

Пад сярпом маім крывым,
Хутка жыта гнецца,
Сноп за снопам у радок
Покладам кладзецца...

✓ Я ня маю срэбра...

Я ня маю срэбра, я ня маю злата,
Я ня маю пекных каменных палацаў,
Зато маю сілу, каб рабіць работу,
Зато маю шчырасьць да ўсялякай працы.

Лом вазьму у рукі, ці вазьму лапату—
Б'ю, шчамлю, капаю землю і карэньні
І бяру за гэта я сабе ў адплату
Толькі на пражытак, хоць раблю старэнна.

Але мой заробак лепш мне за палацы,
І пякней за срэбра блішчаць каплі поту,
Бо ён мне даецца за цяжар у працы,
Бо той пот купae творчую работу.

9
Пецярбург.

Мая хатна.

Я збудую сабе хату
 Пад нябеснаю шатою
 На высокім стромым скату,
 Над бурліваю ракою.

Навакола па абшары
 Руць багатая разляжа;
 Ё буру неба ёбярць хмары,
 Хмары чорныя, як сажа.

З неба будуць зычным гудам
 Ка мне ё хату зьлятаць громы,
 І маланкі ад іх пудам
 Спусьцяць мне свае паломы.

Ё шыбы вокан вецер з даляў
 Сьвежай весткапай частуе.
 Лёгкай, плаўкай сваёй хваляй
 Маю хату пацалуе.

Ё гэнай хаце я ня мушу
 Думкам нудным скутак даці,
 Ё ёй я буду сваю душу
 К волі вольнай прычашчаці;

Ё гэтай хаце між прыроды,
 Ё дзікім гуле навальніцы,
 Я—магутны сын свабоды—
 З ёю хочу навек зьліцца.

Чырвонаармейцы.

Ціха рэе—
 Палымнее
 Сьцяг чырвоны.
 Пад ім роем
 Чынным строем
 Рэюць тоны
 Песьняў волі...
 Роўным полем
 Грамадою
 Ёдзе паходам
 Звод за зводам
 Э прагай к бою
 Полк чырвоных.
 Раць стальная
 Адбівае
 Ё блісках цёмных
 Промень сонца.
 Душ бясконца!
 Стома давіць!
 Ёсё-ж ня ўбавіць
 Моцнай прагі
 І адвагі,
 Што ў іх сэрцах.
 Ступ за ступам
 Ідуць купай
 Ё бой да сьмерці
 За свабоду
 Ня народу

Зміл ?

Легчы з славай.
Ці-ж утратна?
Дружна, здатна,
Вялічава
Гук нясецца!
Сонца льецца
Пазалотай
З небнай высі.
Й песень тоны,
Й сьцяг чырвсны
Ў ім зьліліся!

Паўстаньне.

Над сьветам рэе Сьцяг Чырвоны,
Вакол ўздымаючы паўстаньне
Супроць яковага прыгону,
Супроць няволі панаваньня.

Кіпучай хваляю, бурлівай
Маўчлівы гнеў людзкі рухае,
Шырокі шлях да мэт шчасьлівых
Агнённай помстай пракладае.

Сьцягпеўшы раб ўстае да бою,
Рвучы вакол свае аковы,
І ўжо вітае над зямлёю
Жыццця уклад свабодны, новы.

Глыбокай ночы гінуць стоны
І сьвет стары пры тым канае,
А Сьцяг паборы, Сьцяг Чырвоны,
Дарогу новаму ўбірае.

Настрэчу-ж, гэі, яго прыходу
Ўсе шліце шчырае вітаньне,
Няхай вакола за Свабоду
Расьце кіпучае паўстаньне!

Д а р.

І ноч і дзень, і днём і ноччу
 Сядзіць яна і пільна тчэ.
 Хоць сон гняце яе на ўмочу
 І сьлепат рэе ля вачэй;

Злар Хоць рэжа больлю гострай сьпіну
 І тою больлю коле ў бок,
 Ні раз губляецца дзяўчынін
 Вяртлявы з цэўкаю чаўнок.

Яна астатнія патугі
 Сілком зьбірае, і з рукі
 З навою гоніць круг за кругам,
 Шпіляе шчыльня радкі.

Мінае час і чырвань нітак
 Выходзіць ў гладкім дывану...
 Каму-ж старэнна, на прыбытак
 Дзяўчына тчэ, і што? Каму?

М А тчэ яна ўжо дзень аж трэці
 З чырвоні зрэбнае штандар,
 Братом аддаць чырвон'армейцам
 За бой, за волю ў слаўны дар.

Аддаць за тое, што з напасьці
 Яны пазбавілі народ,
 Што новай цяжкай панскай ўласьці
 Сваім жыццём спынілі ход,

І край свабодным захавалі,
І людзям волю зьбераглі,
Хоць многіх мёртвымі схавалі
Ў глыбі халоднае зямлі...

Падзякі поўная, дзяўчына—
Сама ткачыха й стала ткаць
Чырвоны штандар ад краіны
Барцом за волю дараваць.

І трэці дзень за тканьнем к ночы,
За пільнай працаю ідзець...
Хутчэй, сяструхна! Прагнуць вочы
Твой дар ваякам паглядзець!

Я Ж И В У.

Я живу таму, што маю
Веру моцную у тое,
Што загіне доля злая,
Чорнай сілаю якая
Землю вокал аблягае,
Бы залезнаю рукою.

Я живу таму, што сэрца
Спадзеў ясных ня губляе,
Як улетку лісьцяў дрэўцы,
І ў надзеях, бы праз дзьверцы,
Наглядае спацар сьмерці,
Што нядолю скрозь зьнішчае,

Я живу таму, што чую
Душой чулаю ад роду
Тую пору, хвілю тую,
Яснацветную, сьвятую,
Што нясе ў сьвет дарагію
Сьветазорную Свабоду.

Я живу таму, што бачу
Панаваньне лепшай долі,
Дзе ня будзе хутка плачу,
За якую й я даў дачу,
Што ад роду прызначыў,
На крывавым збройным полі
Ў барацьбе за шчасьце, волю.

Я люблю...

Я люблю, калі небны абшар,
 Неспадзевана, ўсім нечакааа,
 Убярэцца ў адзежыну хмар,
 Буйным ветрам здалёку нагнанных;
 Калі гром над зямлёй прагрыміць,
 Аж навокал зямля скалыхнецца,
 Ды маланка агнём пачне неба паліць,
 Аж яно на кавалачкі рвецца;
 Калі вецер свой шуг павядзе,
 Ўсё руйнуючы ўшчэнт прад сабою,
 І наўкруг, як ня глянь, ўсё гудзе,
 Нібы ў сьмертным зрашаючым бою...—
 Я люблю гэты час! Без канца
 Я хацеў-бы, каб ён ня мінаўся!
 Пад стыхіі уздым на байца
 Я-б пад цёкам яго прычашчаўся.

Да Нёмна.

Эх ты; Нёман-рака,
Ці ты думаў, ці сніў,
Як сьлязу мужыка
Ў свае воды лавіў;

Як стаяў над табой
Сын нядолі худы
І над цёмнай вадой
Сьпяваў песьні нуды?...

Што надыйдзе пара—
Зьнемажэньне міне,
Адраджэньня зара
Над народамі блісьне?...

Што з балючых грудзей
Беларусі дзяцей
Над табой загудзе
Песьня вольных людзей.

V Неба і зямля.

Хоць чароўна ты, неба, ўсягды,
Хоць ты пекна ў сваёй вышыне—
К тваёй высі туды
Ўсё-ж ня хочацца мне.

На зямлі, на халоднай, сырой,
Дзе ні зораў, ні сонца няма,
Дзе нядоля і цьма,—
Я шчасьлівы душой.

У красе у тваёй усё сьпіць,
Як-бы спалена страшным агнём,—
На зямлі-ж б'е, кіпіць
Жыцьцё буйным руччом.

√ Загудзі ты, вецер.

Загудзі ты, вецер,
Скалыхні вярбіну;
Засьпявай ты песню,
Мілая дзяўчына!

Засьпявай, як птушка
Летняю парою,
Каб было мне шчасна
Пасядзець з табою;

Каб сагнала песня
Ўсю нуду ліхую
І ўвабрала душу
Ў вопратку сьвятую:

Радасьці-вяселья,
Шчасьця і любові,
Каб нуды сарвала
Моцныя аковы.

Засьпявай, галубка,
Засьпявай, дзяўчына!
Скалыхні ты, вецер,
Скалыхні вярбіну.

√ Не паеду...

Не паеду я ў чужыну,
 Краю роднага ня кіну.
 Яго поле, яго нівы
 Ё маім сэрцы родзяць дзівы,
 Што нязнанай моцнай сілай
 Да краіны сваёй мілай
 Мяне крэпка прывязалі.
 Я — дзіцятка яе жалю,
 Яе горка? нуднай долі.
 Не паеду я ніколі
 З свайго краю дарагога!
 Непатрэбна мне нічога.
 Сірацінай я радзіўся,
 З працай цяжкаю зрадніўся—
 Дык жыцьцё ўсё папрацую
 На краіну дарагую.
 За работу я ў адплату
 Маю ў вёсцы ціхай хату
 І загончык вузкі нівы—
 Вось і будзе! я шчасьлівы.
 У чужыне, кажуць людзі,
 Многа лепей жыці будзе—
 Я на гэта мала дбаю!
 Шчасьце большае я маю—
 Мілаваньне к свайму краю,
 Ё якім кожная мясьціна
 Мне прыветным словам кіне,
 І ў шумлівым цёмным бору

Птушка міла загавора;
Ў ручайку вада ў імкненні
Мне акрыліць душ натхненне,
Ўзбудзіць сэрца рой жаданняў—
Бачыць долі панаваньне.
Ў сваім краі, дзе ні стану—
Ўсюды свой я, пан над панам,
Што пачую—то й адвечу,
Сваю вартасць чалавечу
Перад кожным не ўтаю я.
Не! Краіну дарагую
Я ніколі не пакіну.
Тут радзіўся—тут і згіну.

А б р а з о к.

Ўзышоў месяц і паўкругам
 Ў цёмным небе засьвяціўся,
 Па дуброве і па лугу
 Срыбным променем разьліўся.

Ў зачарованым адзеньні
 Сьпіць трава, дрыжаць кусточки,
 І замёрлі ў шаласьценьні
 Руцяністыя лісточкі.

Ўкрадкай ціханька гамоне
 Мовай сьвежаю рачыстай, ?
 Нібы грае, нібы звоне
 Ручаёк вадою чыстай.

І ні песьні, і ні зыку
 Круг-вакол не раздаецца,
 Нямой сьцішы зыркiм блікам
 Месяц весела сьмяецца.

✓ Не жартуй.

Не жартуй ты з мяне
Ласкай цёплай сваей,
Не чаруй ты мяне
Зіркам чорных вачэй.

Не кажы мне: „люблю“,
Што я твой—не кажы,
А са словам „люблю“
Пачуцьцё ты вяжы.

Бо любоў—то ня зык
Ад пустога слаўца,
А любоў—святы крык
Маладога жыцця.

І каханьнем душа
Можа праўду казаць,
Усю святасьць душа
Яе можа спазнаць...

Не жартуй-жа з мяне,
Не кажы, што я твой,
Раз ня любіш мяне
Сваёй чуткай душой.

З раману „Сокі Цаліны“.

Зварот на Бацьнаўшчыну.

Рыгор спрытна ўскочыў на воз, паправіў пад сядзеньнем салому, прыгарнуўшы яе і заслаўшы нейкаю старою, забруджанаю дзяругаю.

Рухавы, хоць нячэменькі і мізэрны буланчык Шэі, рэзва закруціў хвостом, матнуў галавою і задрабязіў каляніністаю дарогаю. Шэя трошкі падбег, узяўшыся за лейцы, потым ёмка ўскочыў на калодку каляса і прысеў перш на аглабіне, потым перамясьціўся ў перадак.

На двары стаяла дзіўная пагода. Зялёныя галы палёў разгорталіся далёка-далёка на ўсе чатыры бакі; направа ад іх бачыўся цёмны густы лес і, здавалася, то была барада нейкага вялізарнага чудзішча, адзетага ў пекны, руцяной зелены халат-поле і падпяразанага белаватым ні то поясам, ні то трапчаком-дарогаю, па якой з лёгкім грукатам кацілася іх падвода.

Рыгор ня спускаў вачэй з абачных галаў. На станцыю Ліцк яму, уперад таму гадоў некалькі, траплялася езьдзіць вельмі часта, па тры разы ў тыдзень і ўсе гэты месцы па-абапал Ліцкага тракту былі яму так знаёмы, так памятны, што трэба было толькі яму кінуць першым зіркам вакол сябе, як тоненькі туман, ужо пачынаючы аблягаць памку, раптам расплыўся, зьнік і ўсе дэталі роднага блізкага вобразу мігам бліснулі-ўваскрослі перад яго вачыма: лясочкі, сіратлівыя

грушкі ды яблынкi, ядлоўцавыя кусьцікі па межах, старыя замшалыя платы, выбітыя да чорлага выганы, рэчачкі-жаральцы, мосьцікі дзіравыя. Уваскросла, ажыло, і, здаецца, загаманіла з ім кожнаю зялінкаю расьлін, кожным чвырыканьнем пташкі, кожным бульканьнем вадзіцы; ачаравала яго нейкаю неземляною, салодка-казлычнаю, прагнаю ласкаю, „як ласка каханае дзяўчыны“, уліло ў яго істоту жывільны сок.

Вось яны едуць Жмінным полем, а потым будзе Ясыва грэбля, далей—вёска Жыгуны, а там Чылаўскі лес і г. д.

Пасьля двух год разлукі з гэтым усім, калі Рыгор вымушан быў ня бачыць усяго гэтага, жывучы ў чужых краёх, дзе і поле, і ласы, і людзі—усё-ўсё другое, інакшае, чужое ля яго—знаёмыя мясціны ў родным краі паказаліся яму такімі блізкімі яго сэрцу, такімі роднымі і дарагімі, што ён зусім ня прыкмячаў у ўспамінках тае мяжы, якая двухгадовай прагалайнай ляжала ў яго жыцьці.

Там, у глыбіні яго душы, якая ні на хвілю не пакідала сумаваць па родным краю, па сваіх людзях,—цяпер, калі ўсё паказалася яго вачом, раптам забурліла кіпучая хваля любові і нейкага неаказнага натхненьня . . . Верылася і ў той-жа час зусім ня верылася, што ён жыве, чуе і бачыць усё, яго апазваючае, што то—ня сон, ня мары, а яў, сапраўдная, жывая, што можна абмацаць рукамі і праканацца.

* * *

У Сілцы яны ўехалі а палавіне дванаццатай гадзіны днём. У гэты час усе сілчане, ад мала да вяліка, былі ў цэркві, і Рыгора, праехаўшага са тры вуліцы і некалькі перавулкаў, маглі бачыць толькі двое дзіцянят-хлапчукоў, вызіраўшых з-пад вешніц двара нейчай (ён ня ведаў чыёй) хаты, толькі што падбудаванай, з няпрыробленымі к вокнам шухляваньнямі. Апроч гэтых дзяцей, з іх хурманкаю яшчэ разьмінулася некалькі падвод, ехаўшых з касьцёла шляхтаў.

Рыгор нават і рад быў таму, што так вышла, бо яму ня вельмі і хацелася, каб хто знаёмы яго сустрэў наперад, чымсь ён пасьпее зазірнуць у сваю хатулю. Спакойна і паважна зьлез ён з воза ля хаты, ля гэткай самай, нічудь не зьмяніўшайся хібаркі, якую і пакінуў ён. Шэя зьняў з воза куфэрачак, паставіў яго на прызьбе, а каня прывязаў лейцамі к сіратлівай, пахінуўшайся шуліне, якая тырчэла на крок ад вугла хаты.

— Я ў хату ўнясу куфэрак, га?—запытаў Шэя.

— Эй, не, ня трэба, ня трэба: лішняя турбацыя,—спыніў

Рыгор: — Вось ляпей скажы, колькі трэба за хурманку?—дабавіў ён, ухмыляючыся.

— Ну, што там гаманіць яшчэ . . . Я пэвен, што пан Нязвычны мяне не ашукае і . . . не . . . пакрыўдзіць. А, ведаючы гэта, ці-ж трэба таргавацца?

— Так то яно так, але скажы ўсё-ткі, каб вышла па людзку,—наставаў на сваім Рыгор.

— Дык што-ж, калі так, то хай папанскаму: рубель ня будзе замнога?

Рыгор ня думаў: рубель за дваццаць сем вярстоў—варта заўсёды даць. Вось, нічога ня кажучы, ён выняў з кішэні паралез, дастаў рубель і даў Шэі, праказаўшы:

— Дзякую, Шэя, што добра давёз мяне.

— Дзякую шчыра пану Нязвычнаму; каб пану весела перасьвяткаваць.

— Дзякую. Бывай здароў!—схінуўся Рыгор і крануўся дваром к старэнькаму ганку.

Шэя павярнуў каня; затарахцелі драбіны. Рыгор азірнуўся, але ўгледзіў толькі пыл з-пад калёс. „Хай едзе!“ сказаў ён сам сабе і ўзяўся за клямку, каб адчыніць дзьверы, але тут ён пачуў, што яны адчыняюцца самі і спыніўся.

— Рыгорка мой, сонца маё, ясачка мая!—з вясёлаю горнасьцю ў голасе трупцявым голасам загаманіла Стэпа, нара-

схлёт адчыніўшы дзьверы і шырока растапырыўшы рукі на стрэчу сыну.

— Дзень добры, даражэнькая матуля! Як маецца, каханая? — тронутым голасам адказаў Рыгор, кінуўся к мацеры, абняў яе худую, крохкую пастацу, схінуў голаў і прыпаў вуснамі к яе шчакам.

Сэрца выбівала радую стрэчу . . . Доўгі шчыры пацалунак засьвечваў яе.

— Сонца маё, ясачка мая! — з буйнаю сьлязінаю нявыказанай радасьці пераказвала бяссьціханьня Стэпа; потым узяла сына за руку і, забыўшы нават зачыніць дзьверы сянец, павяла яго ў хату.

— Вось цябе ўжо каторую пару чакаюць таварышы, — паказваючы пальцам на двух маладых хлопцаў, Сёмку і Янку, якія сядзелі ля стала і з шырокімі цёплымі ўсьмешкамі на маладых здаровых белых тварах упарта глядзелі на дзьверы: — Госьцю мой даражэнькі, госьцю мсй доўгачаканы! — вылівала сваё пачуцьцё Стэпа.

— А, браткі мае, Сёмачка, Яначка! — толькі пераступіў парог, голасна прапяў Рыгор і тут-жа хутчэй паставіў куфэрак сярод хаты, а сам кінуўся к сталу і павіс на шыі перш Сёмкі, потым Янкі.

Пацалаваўся з абодвама шчыра і зацяжна. Нейкая незьвязнёная сіла бадзёрасьці настолькі захапіла яго, што Рыгор ня змог апамятавацца і бы аглузьдзеў на нейкі час — маўчаў і пазіраў то на маці, то на таварышоў, а радая ўхмылка нібы замёрла на твары і ў гэтай замёрласьці сваёй цвіла.

Стэпа ўзяла куфэрачак і падсунула яго пад пол, некалькі разоў пераставіла, бразнула замком.

— Ах, як-жа я рад, што вы... Ах, як-жа жывіце хаця, мае браточкі? — абярнуўся Рыгор к таварышам, пасыла змоўку; потым схапіўся, абярнуўся к мацеры і таксама запытаў:

— А вы, матуля?

— О, брат, мы то жывём! У сваім кутку, у сваіх Сілцох, як у Хрыста за пазухаю,—весела адпавеў Сёмка.

— Ды жыву, сынку, марнею памаленьку,—дабавіла Стэпа.

Падбегла к яму, узяла за руку.

— Разьдзенься хаця ды спачынь крыху з дарогі. Я есьці дам—падмацуўся крыху.

Але Рыгору і няўцям было, што ён ня спаў ужо цэлую пору і што ня вельмі быў сыт ядою.

— Нічога, нічога, мамуся, не клапацецеся,—адказаў ён мацеры, махнуўшы нядбайна рукою, а сам ня сыціхаў распытвацца аб усякіх сілкаўскіх навінах ды расказваць усё тое, што яму даводзілася чуваць і бачыць за гэты час на сьвеце. Гаманіў урыўкамі, кусочкамі ад кожнага здарэньня; а здарэньні выбіраў такія, што трапляліся на адгон адно ад другога на сотні міль, на месяцы часу. Дзіўнага, страшнага, сьмешнага і цікавага было процьма, і Сёмка з Янам, а таксама Стэпа так былі ўтароплены ў яго, што кожнае Рыгорава слова нібы ўбіралі ў сябе, жавалі і смакавалі.

Рыгор стаяў, як прыехаў: у капялюшы, у паліце, запылены; забылі ўсе папрасіць яго прысесьці, і ён сам забыў.

— А за-а-аво-оды, за-воды!!—з асобным прыціскам зацягнуў ён,—каб вы толькі пабачылі: аграмадныя такія дамшчы, даўжынёю, напрыклад, як ад рэчкі да цэркві; у тры, чатыры, а то і ў пяць атажоў. А пры боку трубы высачэрныя-высачэрныя—к самаму небу цягнуцца і бясьсьціханьня сапуць чорнаю сопухаю. Страшна нават паглядзець з боку. А калі ўвойдзеш у такі завод—колькі там народу-у-у! Як мурашак, як на пажары: кішаць, бегаюць, лётаюць. Машыны гудуць, калёсы верцяцца, шум, стук, грукат, сьвіст. І я на адным з такіх працую.

І спыніўся, нібы што забыў!

— Ах, хаця разьдзецца трэба, я й забыў.

— Але, але, разьдзенься, разьдзенься Рыгору,—у адзін голас праказалі Сёмка, Янка і Стэпа.

Рыгор паважна, нават трошкі нядбайна, пачаў разьдзявацца: скінуў палітон, згарнуў яго і палажыў на лаве; потым зьняў капялюш.

— А мора хаця бачыў?—зацікавіўся Янка.

— Вунь дзіва якое! Дык мора ля Рыгі як рукою падаць: кожную нядзелю, бывала, езьдзіш туды; устанеш гэта раніцаю, пап'еш гарбаты, закупіш чаго перакусіць—і ходу. А народу—калі ня прыедзеш—процьма, кішмя кішыць. Ды і ёсьць чаго туды прыяжджаць: толькі кінеш вокам—шыр неабмерная: вада, вада, то—неба адно... Стыне сэрца ад страху—ехаць морам.

За апавяданьнем Рыгор пасьпеў якраз асвэйтацца з акружаючым яго; у аднэй бялізньне і ў панчохах ён усеўся на лаве між Сёмкай і Янкай.

— Вось, наце перакусеце, хлопцы, разам з госьцем, а тады ўжо будзеце бялізньне колькі ўлезе,—праказала Стэпа, падаючы на стол бухоную жоўтую свайго ўпёку кіпку, нарэзанае каўбасы і сыру.

— Прасі, Рыгорка, таварышаў,—абярнулася яна к сыну.

— Ды нічога, нічога, не патурайце аб нас, цятуля; чаго добрага, а бессаром'я ў нас даволі: самі ўсядземся. Хваліць бога, што дачакаліся Рыгора; за яго здароў'е чаму-ж не пагасьціцца,—сьмяшліва адказаў Сёмка і першы ўзяўся за відэлку.

Прынязіся есьці ўсе ў трох. Стэпа-ж не захацела садзіцца за стол, а ўзяла ў руку кусочак сыру і кавалачак кіпкі і, адступіўшыся крокаў два ад стала, схіліла на бок голаў і, мяккім шырокім зіркам гледзячы на іх, нядбайна, несхаць жава-ла мякіш булкі і сыр.

— Хай-бы-ж і вы прыселі, мама?—папрасіў Рыгор.

— Але, цётка, прысядайце з намі!—пазваў і Сёмка і пасунуўся на лаве, каб даць больш месца Стэпе.

— Ды нічога, нічога, дзеткі,—аба мне не клапацецеся,—ласкавым і зусім спакойным голасам адказала Стэпа. Сказала і змоўкла. Захапілі ўсю яе істоту неадчэпныя, упартыя думкі.

Сын перад ёю, якога яна так доўга ня бачыла! Два гады-ы! Колькі часу! Як ён перамяніўся! Жывучы ў Сіддох, ён заўсёды хадзіў чорным і брудным, цяжка і многа працаваў і на падзёншчыне і за балагола. А цяпер—не пазнаць: нібы той панці хвальбарковец які: чысьценькі, беленькі, у пекным гарнітуры, у чорным дарагім капялюшы, у манішцы. Прычэсаны, прыгладжаны, паністы, гасыцінны, далікатны! Ня той, зусім ня той! Стэпе ўспаміналіся часы даўно мінуўшых дзён, калі яшчэ жыў яе гаспадар, Міхась; як ён, бывала, зарадаваўся, калі ў іх радзіўся хлопчык! „Некалі,“—казаў Міхась—„як вырасьце наш Рыгорка, мы яго ныйначай вывучым на пана. Усю працу ля яго трэ, ахвераваць, але не дапусьціць, каб ён увесь свой век працаваў так цяжка, як мы“. Праз два гады, якія яму было суджана пражыць пасля радзін, Міхась усё сваё шчасьце бачыў у сыне і цешыўся ім бясьсьціханьня сам і бясьсьціханьня хваліўся людзям. Але Міхасю не ўдалося ня толькі вывучыць свайго Рыгора на пана, а нават дачакацца таго часу, калі яго сын вывучыцца літары-азы: ліхая хвароба падсачыла яго, прыліпла к нядушламу целу, улезла ў яго нутро і панавала датуль, пакуль не зьвяла яго ў магілу. Стэпа дужа любіла свайго мужа, моцна-моцна плакала па ім і з-за вялікай увагі к яму дала сабе зарок ня выходзіць другі раз замуж, а ўсё жыцьцё аддаць на гадаваньне Рыгоркі. Праўда, калі мінула гадоў са тры пасля сьмерці Міхася, Стэпа, пражыўшы гэты тэрмін удавоў, многа паспытала гора, добра праканалася, што знача жыць аднаў ды яшчэ пры гэтым і дзіця гадаваць. Цяжкія варункі жыцьця вымушалі яе шукаць якіх-кольвек падпораў ля далейшага валтужаньня з жыцьцём, застаўлялі забываць аб зароку і наводзілі на іншыя думкі: „Чаму-ж ня выйсьці й замуж?“ дазвольвала яна сабе сама сумлявацца: „Я яго любіла, пакуль ён быў жывы, пакуль было каго любіць... Міхася няма, а я ўсё-ткі жыву і хочацца шчасьця, як і ўсім людзям, хочацца радасьці, як і другім. бо я гэткі самы чалавек, гэткае стварэньне... Ды і сына выгадаваць лягчэй будзе.“ Гэтыя думкі з кожным ча-

сам усё больш і больш яе цмуцілі, пільней і нагальней лезьлі ў голаў, і хаценьне расло. Толькі лёс, пуціну жыцьцёвую правёўшы пры часе зьяўленьня яе ў сьвет, стаў наперакор яе жаданьям: пара мінала, час праходзіў, а к Стэпе, яшчэ не старой тады і здаровай кабеце, ніхто ня сватаўся, быццам-бы і ня ведаў, што яна ўдава, і ёй трэба было згоджвацца з сваёю доляю-нядоляю. Яна старэла і мірылася. Павінна была мірыцца, хоць гэта яе зьмірэньне колькі гора ёй прыносіла, колькі сьлёз з яе выточвала... Яна старэла, жыцьцё даражэла, заробкаў рабілася менш і менш, а жыць—жыць трэ́ было... І Стэпе прыходзілася ўставаць да сонца, зімою хадзіць к жыдам мыць падлогу, цёрці лён, а вечарам прасьці; а летам наймацца ўвагул, жаць, капаць картоплі і інш. Доўгія дні, а часта ўпадрад і ночы прыходзілася ёй стаяць за працаю, не адгінаючы сьпіны, перакусіўшы чорнага хлеба; потым канчала працу і на дарозе да хаты забягала ў казённы лес, зьбіралала там ламачайко ды галейко і плішчыла яго дадому. Прыходзіла змардованая, змучаная, засопшыся, з рагамі поту на жоўтым маршчыністым твары. Рыгорка спатыкаў яе ля вугла хаты, галодным, недагледжаным, пакрыўджаным чужымі дзяцьмі: ня мог наскардзіцца маме на многія крыўды, перанесеныя за гэты дзень без яе, і бясконца быў рад, калі яна прыносіла яму маленькі кавалачак сітніцы, купленай па дарозе з лесу ў Міхлі ў краме.

Потым Рыгору збылося і дзесяць год; ён вырас і стаў годзен у пастухі. Чаму-ж не аддаць яго на службу? І Стэпа ўпадрад пяць год кожнае лета гадзіла яго пастухом у сваім мястэчку. Ад Юр'я да Дзядоў Рыгор быў не яе: спаў, прачынаўся досьвіткам і цэлы дзень пасьвіў каровы і авечкі. За гэту службу яго кармілі і плацілі па рублю ад штукі кожны гаспадар. Ад гэтага Рыгор зарабляў да трыццаці рублёў, аддаваў грошы цалком мацеры і, вядома, многа-многа зьлегчаў яе гора й недастаткі.

Зімою-ж праз тры гады Стэпа аддавала Рыгора вучыцца к дырэктару; грамата Рыгору падабалася і ён браўся, як лепш

ня трэ́ было: ішоў уперадзе ўсіх сваіх таварышоў-вучняў. Ды-рэктар часта радзіў Стэпе, каб яна не пакідала свайго сына вучыць, а аддала яго ў вышэйшую школу: „З яго можа харошы чалавек выйсьці,“ многія з мяшчан напаміналі ёй. Ды Стэпа і сама добра ведала, што ў яе сыне захован вялікі талент, толькі няма рады, як яго выявіць... Пры гэтым міжвольна яна ўспамінала нябошчыка Міхася і казала сама сабе: „Міхаську мой мілы,—як бы ты быў рад, каб дажыў дагэтуль. Такім разумным, такім хітрым удаўся твой сын!“ Балела сэрца, мучылася душа. Але Стэпа была адна: ні помачы, ні, нат, спагады чакаць ёй ня было адкуль... Уся радня, як па гаспадару, так і яе—вымерла яшчэ да таго часу, калі Стэпа выйшла замуж; нат трэба сказаць, што яны з Міхасём і пажаніліся ўжо сіротамі-адзінотамі. А, бач, як у другіх людзей, то што знача радня. Стэпе-ж нічога другога не аставалася рабіць, як пакінуць нават і думаць аб далейшым вучэньні сына, забыць пра гэта. І вось, у другія зімы, калі міналі Дзяды і Рыгор звальняўся ад службы, ён і тыдню не прабываў у дому; маці наймала яго ці ў які-небудзь хвальбарак за парабка, ці выпраўляла яго з местачковымі балаголамі ездзіць у паветавы горад. Так прайшло тры гады з паловай. Тымчасам Рыгору пайшоў восемнаццаці год.

Ад бацькі свайго ён пераняў толькі яго добрую шырокую натуру, мягкі і гасьцінны выгляд; ні ростам, ні сілаю, ні красою ён не паходзіў на яго ні каліва, ні званьня: высокі, белакуры, плячысты—Рыгор выбачваў статным, паважным. Розумам таксама яго бог надзяліў: ні пагарды, ні сораму ён не баяўся. А побач розуму ён меў ад роду непакорную душу і прагу к свабодзе. Разлука з родным гняздом, яго таўчэньні ў сьвеце перамянілі многае ў ім. Спачатку-ж, калі ён станавіўся на свае ногі, нікая работа ня пужала яго. І вось, калі Ціцка Шкляр пашырыў сваё балагольства і пачаў шукаць сабе наймічоў, Рыгор барджэй пашоў і наняўся за пятнаццаць рублёў у месяц на ўсім еваім. Праца была нялёгкая. Хто ня ведае, працы балагола?... Уставаць трэ́ было да сонца, а ня то—цэ-

лымі нэчамі прабываць у дарозе, не даядаць, не дапівецць, мокнуць пад дажджом цэлымі начамі, здымаць з возу ўсякі цяжар, насіць яго; за ўсякую вінную і нявінную ваду ўручанай яму рэчы адказваць сваім незавідным, нікчэмным заробкам. Цяжка і неўмагату рабілася яму гэта служба, але ўсё-такі Рыгор ня сумеў і сяк-так праслужыў у Ёцкі болей двух гадоў... Ё мо' служыў-бы шмат шчэ болей, ды трапілася так, што прышлося перасзарыцца з сваім „гаспадаром“ і той яго рашчытаў. Рашчытаў якраз у такі час, калі некуды было кінуцца, за нешта ўзяцца. Што-ж? Сядзець, склаўшы рукі? Пры яго жыцьцёвых варунках—зусім нельга. Ё вось, прагуляўшы нядзель тры бяз усякае работы, Рыгор адважыўся рыскануць і наўгадаў адправіцца ў гарады шукаць спраў якіх-кольвек: на заводзе, ці дзе на хвабрыцы. Задумаў і перш таіўся, а потым зрашыў і мацеры сказаць.

— Мама, што-ж мне тут нудзець бяз працы. Паеду я ў гарады, а ну-ж і ўстрамлюся дзе-ня-дзе,—ні то парадна, ні то просячна праказаў Рыгор.

— Рыгор, сыноч мой, з кім-жа я застануся?—схамянулася, як ад спугу, Стэпа.

— Да ці-ж я загіну?

— Ды ня ў тым рэч, але мне будзе тут нудна аднэй...

Але Рыгор быў неўгамонным. Вечарам, з серады на чацьвер, на другім тыдні пасья Багатніку, ён разьвітаўся з мацераю і, каб больш ніхто ня знаў і ня бачыў, з торбачкаю за плячыма вышаў з двара.

Пасья яго выезду Стэпа доўга не магла згадзіцца з яго нябыцьцём і нават ноччу ня спала спакойна, а прачыналася расплюшчвала вочы і ў цемі шукала свайго сынка; шукала і плакала, божкала, скардзілася на сваю долю.

А праз дзеве нядзелі прынёс ёй паштальён ліст,—ліст ад сына, у якім ён пісаў аб усім-усім, што ён перажыў за гэты, кароткі час... Ё яна стала пэўна, што Рыгорка жыве...

Хуткім лётам, рэзвым роем мігацелі ўсе гэтыя ўспа-

мінкі ў Стэпінай галаве, уваскрасілі шмат нудных абразоў з яе маруднага жыцця, устрапянулі яе сэрца, ускаланулі душу і йзноў адляцелі кудысь...

Хлопцы-ж сядзелі за сталом і ім нат і ўцям ня прыходзіла аддацца сур'ёзным думкам-успамінкам; пра Стэпу таксама яны забылі і ня дбалі запытаць яе, чаго яна так прынахмурана, замаркочана, над чым прызадумана. Абрадуванія выпадку стрэчы з таварышам, яны тое й рабілі, што гутарылі наспрэч, занятыя сваімі сучаснымі інтарэсамі: дзяўчатамі, гульнію, соцыялістычным рухам і шмат чым іншым. Гарэлка, якую прынёс Сёмка, ідучы к Рыгору, настолькі іх падбухтарыла, што яны выводзілі адзін другога ў гэроі, плянавалі аб многім нязбываючым.

— Ой, браткі, а ў Рызе якія хлопцы слаўныя! Траха ня ўсе соцыялістыя, — хваліўся Рыгор.

— Ну, ды там не панашаму: цэлая грамада; мала яна можа зрабіць! Ня тое, што ў нас: пяць-шэсьць хлопчаў — і ўся суполка...

— І рабілі і будуць рабіць...

Абразні роднай зямлі.

Хвойнік, ня зусім вялікі, — так мо' дзесяцін у трыццаць лясок — ляжаў на ўсходнім баку Сіліцоў, якраз выпіраючыся сваім рогам ў самы роў-даліну, шырокі і плоскі, пасярэдзіне якога працякала маленькая хуткацечная рэчачка, паабапал якой былі капустныя гароды, кусочкі нівак, яравых і жытніх, і невялічкія паплаўцы.

Калісь, як каза лягэнда, жывучая ня толькі паміж жыхароў мястэчка, а і ў кніжках, дзе апісана гістарычнае жыццё беларускай краіны, што калісь, гадоў соцен з восем таму назад, гэтаю далінаю-ровам працякаў бацька-Нёман; але таму

князю, што ў той час належылі Сіццоўскія землі, раскіданыя на многа міль вакола, штось запала ў голаў змяніць адвечную пуціну вялікае беларускае ракі. З гэтага часу Нёман цячэць тудэма, кудэма цячэць і ў нашы дні; дно-ж яго тут высахла, зарасло травой, а берагі згладзіліся і замуравіліся.

На поўдзень ад Хвойніку, калі стаць тварам к Сіццом, якія пекна красуюцца на другім баку даліны-рову, высіцца старынны замак-гара, абведзены глыбокім ровам і высокім валам. Гэта—апошняя сьведка бывалашняга вялічча і славы Сіццоўскага князёўства. З левага боку і ўперадзе замка красуюцца заросшыя багатымі расьлінамі могілкі; далей могілак у адзін бок—поле, у другі—малады гушчэрны гарэшнік.

Каб выйсьці ў Хвойнік з Сівулінскай вуліцы, на каторай жыў Рыгор з мацэрай, трэ́ было прайсьці крыху гэтаю самаю вуліцаю, намерваючы ў супроцьны ад цэргві канец; потым, зраўняўшыся з маленькаю горкаю, спусьціцца з яе, павярнуць направа; там была Сівулінская дарога, па якой трэ́ йсьці да Вулачкі, прайсьці апошняю і дарожкаю праз капусьнік проста ў Хвойнік.

Рыгор хутка прайшоў вуліцу, дарогу і Вулачку. У капусьніку ён ход убавіў, каб цешыцца акружваючым яго абразом.

А абраз быў пекны!

Зелянеўшыя шнуры ніў, толькі што засаджаныя расадаю, чорныя, роўныя грады, з глыбокімі разорамі між іх, выкрутасы бягучай рэчкі. Так унізе. Зьверху-ж глядзела чыстае, пабялеўшае ад сонца неба, само плякучае сонца; у паветры віліся жаўранкі і, як серабром, сыпалі сваімі песьнямі на яго. Адавала прыемнай сьвежасьцю і чулася гарачая блізкая роднасьць. У галаве мігам васкросьлі ўспаміны днёў яго дзіцячых гадоў, калі ён з другімі хлопцамі-таварышамі, малыя і распусныя яшчэ, кралі бручку з гародаў, зрывалі мак і шчаўе. Часта траплялася пападацца за гэта ў рукі гаспадароў і быць

бітымі; але гэта не памагала і яны хадзілі йзноў „імшаць“. Так бывала летам, калі ўсё сьпела. А вясною, чуць толькі паказвала на цяпло, пачынаў раставаць сьнег, часьцей выбліскала сонца, Рыгор з хэўраю сваіх таварышоў кожную нядзелю, кожны сьвяты дзень бегалі ў Хвойнік і шукалі ў ім голых мясьцін зямлі; дзе знаходзілі—разуваліся і ступалі босымі нагамі. Потым, як сонца настолькі прыўдарала цяплом, што аж сьнег перарабляўся ў воду, запаўняў разоры і раўчкі, а рэчка мо' у сто раз пабольшвалася, ён глядзеў паводкі, цешыўся бурнымі хвалямі яе, хутка нясучыміся кудысь туды, к Шансаваму возеру, а адтуль за памешчыцкі лес, дзесь далёка-далёка, у мора.

Гледзячы і любуючыся паводкаю. Рыгор успамінаў сказы мацеры, якая паведвала яму, што калісь-то, спагон вякоў, у адным месцы працякала вялізарная рэчка, па якой швэндаліся караблі, ганяліся платы і на чаўнох людзі рыбу лавілі. Потым, у адзін такі час трапілася так, што па рэчцы той паехаў ноччу плаваць ведзьмін сын і вось, толькі ён адплыў ад берагу і хацеў пераехаць на другі бок, як паднялася страшэнная бура-завіруха: неба зацяглося цёмнымі-працёмнымі хмарамі, зашугаў страшэнны вецер, сіберна захваляваў ваду,—і човен ня вытрымаў—абярнуўся, а ведзьмін сын утапіўся. Бура сьціхла, нібы і хацела толькі сабе ў ахвяру маладое жыццё... Праз колькі часу да ведзьмы дайшла гэна страшная звестка і тая ажно за голаў узялася з перапалоху ды зрашыла пакараць раку за яе такую штуку. Выйшаўшы на бераг, яна падняла ўгору рукі і пачала клясьці; вада ў момант вайшла ў зямлю, пакінуўшы толькі маленькае жаральцо; а ў адным месцы, на загіну, дык палажыла юшку і закрыла ёю тую дзірку, якую вада зайшла ў зямлю. На тым месцы якраз зьявілася крыніца, якую празвалі „Віруноваю крыніцаю“. Вось, калі кінучь у яе камень ды прыслухацца, то можна пачуць нібы дзьвенк; то камень стукаецца аб юшку. Далей, перадаваў сказ, з часам падыдзе пара, да якое назначан тэрмін пра-

кляцьця, тую юшку ведзьма здыме, рака выйдзе з зямлі і зойме сваё русло.

Ідучы капусьнікамі, Рыгор усё гэта пераваспамінаў, зраўніваў з тым, што бачыў, і быў дужа здаволен гэтым.

Няпрыкметна ля самога сябе ён падыйшоў к таму месцу, дзе сьценка падымаецца на гору, і лёгка, ды так сама няпрыкметна, узыйшоў на гору, а там скоро дайшоў да граніцы лесу. Зразу яго абдаў пахучы смалою ветрык, да вушэй данёсься сьпеў пташак. Лясная краса так і цягнула яго жывасілам у глыб лесу, у гушчэрныя кусты ядлоўцу, у падгалісты арэшнік. Але ён захацеў астацца з берагу лесу, на прагаліне, дзе абяцаў Зосі быць, дзе яго можна было скоро ўгледзіць, і адкуль перад яго вачмі разгортваўся дзіўны абраз. . . Рыгор зняў з сябе жакетку, скінуў капялюш, палажыў гэта на зямлю, потым падабраў шышкі і малое сухенькае галяйко, шчысьціў мясьціну і прысеў. Прысеў, разгарнуў кніжку і прыняўся чытаць. Але штосьці чытаньне яму не давалася, ня лезла ў голаў, перабівалася наплывам іншых думак, калыханьнем другога пачуцьця. Тады Рыгор кніжку адлажыў убок і пачаў глядзець супроць сябе, то паднімаючы вочы к небу, то апускаючы іх назад кнізу. Як на небё, так і на зямлі абачылася адна краса, адна пекнасьць: блакітны абшар высі, заліты залатым праменьнем сонца, нізка аблягаў над зямлёю, быццам увачавідкі спускаўся ўсё ніжэй і ніжэй, каб зусім сыйсьці з вечнае высі, прыкласьціся да зямлі, зьліцца з ёю і стварыць новае, вольнае, як вецер, вясёлае, як сонца, і незалежнае, як закон яго, жыцьцё... Дзе які цянёк—сагнаць і агрэць сонцам, дзе нуда—пасеяць упойны, свабодны сьмех, дзе плач—замяніць бескраёваю, бязмежнаю радасьцю. Восень, холад, як крыўду і зьдзек—адаслаць у царства казак; вечную, цвітучую вясну пасяліць на зямлі, каб гэныя кусты, што нібы пухкім дываном убралі лямагільны ўзгорак, гэтыя вярбіны і алешыны ў два рады аперазваючы рэчку, гэту самую рэчачку з чыстаю вадзіцаю, плюхаючаю дзеньня і ночна ў сваім бесьперасьціханым цёку туды.

на далёкі поўдзень, пад зялёныя шаты карон, не прапускаючых к ёй праменьні сонца; далей—зялёны луг, што ўбран пухкаю травою і размалёван кропелькамі ўсялякіх красачак, пачынаючы ад беленькага вясёлага цюцюпана да чырвонае смалянікі,—гэты зялёны луг, што як днём, так і ноччу, гудзіць-іграе ад музыкі нязьлічаных стварэньняў, жывучых і лётаючых над ім; і гэны Хвойнік, з роўнымі высокімі дрэўцамі, з густымі кустамі, з хорам птушак—адным словам, усё тое жыцьцё, якое ў поўнай сіле і моцы праяўляецца цёплым летам,—каб гэна жыцьцё ня мела свайго канца, свае сьмерці, а вечно-б, бесьперасьціханьня бурліла, цякло, кіпела, а калі-б і зьмянялася на тэрмін—то ня ў бок заміраньня, знішчэньня, а ў бок вышэйшага кіпеньня, вышэйшагабушаваньня. „Эх, здаецца, кабя меў сілу і волю, я-б абыйшоўся бяз усякіх старонніх падмог, а сам, уласнаю рукою, не адкладаючы ні на хвіліну надалей, усё перарабіў-бы на свой манер. І ніхто-б ня скардзіўся на мяне, ніхто-б і словам не заікнуўся, што я кепска зрабіў гэтым . . . бо я вельмі маю шырокую і дабратворчую душу, поўную любоўю і спагадай сэрца. Але, што-ж чалавеку дано, ды яшчэ гэткаму малому, простаму, нячэмнаму працаўніку, як я, Рыгор? Зусім нічога, зусім нічога . . . А ня маючы нічога—нічога і ня зробіш“. Рыгор гэта ведаў, як лепш ня трэба, ведаў не ад таго, што мо' пачуў ад каго, ці хто набаяў яму, што, у сваю чаргу, ён чуў ад разумнейшых за яго людзей. Не і не! Рыгору тут не патрабавалася вагкасьці думак асьвячоных людзей: ён мог сам разабрацца ляпей за другога вучонага. Дваццаць два гады жыцьця, на працягу каторых ён паспытаў столькі гора, мукі, пагарды і зьдзеку, столькі праліў поту і сьлёз, змарнаваў сілы задарма, на неадплатную, неаддзячную карысьць другіх людзей, якія выгадалі ў жыцьці тым, што яно падвязла ім на сіле, хітрасьці, дасьціпнасьці і кемкасьці. І, дзякуючы таму, што Рыгор гэта ведаў, ведаў не па тэорыі, а бачучы сваімі вачамі і чуючы сваімі вушамі, ён і хацеў—так моцна і так шчыра хацеў, што ў сваёй шчырасьці забываўся

аб сваёй бясьсільнасьці і марыў перад сабою няжывучыя зданні і чары . . . Марыў і забываўся, бо вельмі соладка было само гэта марэньне . . .

Разьвітаньне.

Рыгор прачнуўся а дзесятай гадзіне раніцы. Барджэй пададзеўшыся, ён пасьпяшыў к Сёмку, каб дапэўніцца аб часе выезду.

— Ды вось, а гадзіне пятай будзь гатоў!—сказаў яму Сёмка.

— А можа, слухай, Сёмка-а...—папрабаваў усумніцца Рыгор у таварышавай дабраце:—А можа бацькі на цябе будуць сьрдзіцца, што ты... павязеш мяне?

— Э-э! Ды кінь казаць... Што мне яны зробіць? Мала патураю... Другі раз я ўжо іх пытаў. Вунь бацька мой—ні слова. Ты-ж ведаеш яго...

— Усё-ткі, ведаеш, што я за сваяк..

— Н-ну-у-ну! Шша-а!—ня даў Сёмка Рыгору гаварыць.

— Ну, дык шчыра дзякую табе, таварышу, — ціснучы Сёмку руку, дзякаваў Рыгор:—А цяпер, вось, зайдзі па Янку, захапі бацьку свайго і прыходзьце ка мне.

— Навошта гэта?

— Гэй, і ты нічога не кажы!—спыніў Сёмку Рыгор і хутчэй выйшаў з хаты.

Навуліцы ён спаткаў мацэру, якая йшла з рынку.

— Адкуль вы?—спытаў Рыгор.

— А вось купіла сяго-таго.

— А пятай гадзіне Сёмка будзе гатоў. Перад тым прыдуць к нам.

— Хто?

— Ды, вось, я папрасіў сяго-таго.

— Ну, то добра, сыноч, добра. Трэ хаця прыбраць крыху.

Стэпа прыбавіла шагу і завярнула ў двор, а Рыгор яшчэ забег па дарозе к суседу Лявону.

А чацьвёртай гадзіне к Рыгору сыйшліся: Лявон з жонкаю Юзяю, Янка і Сёмка з бацькам. Стэпа гасьцінна прыняла ўсіх і хутчэй-жа расадзіла за стол, на якім красаваліся дзьве паўбутэлькі гарэлкі і ў трох пасудзінках сякая-такая закуска.

— Выбачайце, даражэнькія мае, што гэтак шчэдна я частую вас: чымсь хата багатая! Садзецца, роднёнькія, за стол! — убачалася перад імі Стэпа.

— Пакінь, пакінь, Стэпа; ці-ж то вяселье якое, ці што, — сьцешыў яе Лявон.

— Эй, эй, цётка, і гэтага ня варта было; навошта даражная трата, — дабавіў Сёмка.

— Ды што вы кажаце: а мо' гэна і вяселье і ўсё мае; можа я ўжо болей і ня ўбачуся са сваім Рыгоркам.

— Ня горніся, не бядуі—бог ласкаў: вось пераедзе ў горад, ажывецца там ды цябе йшчэ забярэ к сабе. Ого-о! Ня журыся, — суцяшаў Лявон. — Вунь падзвісіся на сына—золата! Ведаеш, Стэпа, я ня схлушу табе: здаецца, вы нікія не сваякі мае, а я гэтак жыву з вамі, што выказаць нельга. Твой Рыгор, бы мой сын—гэтак я яго зважаю ды цяно высока. Мне здаецца, я ня лішчу ні каліва, што перад ім ня ўстоіць ні адзін сілкоўскі хлопец...

— Дзякую, дужа дзякую, Лявончка, за твае словы!... ты наш самы блізкі прыцель. Вось Рыгорка мой кожны раз не праміне, каб не запытаў у лісьце аб табе: дужа ён вашу сям'ю шануе.

— Дык хай яму госпад на чужыне спрыяе, а табе дасьць здароўя прычакацца яго вясельля, — выпіваючы чарку, пазычыў Стэпе Лявон.

— Дай госпад! — адказала Стэпа: — Закусвайце, мае даражэнькія, закусвайце, — абярнулася яна к усім.

— Нічога, нічога, ня пільнай нас,—спыніў яе Сёмкаў бацька.

Рыгор перш маўчаў, а пасля раптам перамяніўся яго настрой і ён весела праказаў:

— Ведаеце, як мне нялёгка пакідаць вас. Як цяжка разлучацца з роднай краінай!! Я-б, здаецца, куды сам еду, браў бы ўсіх вас, нават усё сваё мястэчка—гэтак я зродніўся з ім. Толькі—я вымушан ісьці на гэта. Што-ж, трэ' гадзіцца!

— Але,—ушчаў за ім Янка:—і чаму ўсё так збудавана ў сьвеце: сёння вась мы гэтта, а заўтра—схопе цябе чугунка і зацягне за тысячы вярстоў, Хай-бы было так: усе людзі жылі-б у адным месцы. Навошта гэтыя сьлёзы, разлукі, плач, разьвітаньне?

— Мала што: гэтак ужо спакон вякоў напісана богам,—сказаў бацька Сёмкі.

— Так! наша мэта такоўская: калі доля разлучае—душы няхай і за тысячы вярстоў братаюцца,—дабавіў Сёмка.

— Вось то і важнае,—падхапіў Рыгор:—гэтым я і сьцешан крыху. Мне здаецца, усё тое, што вырабляе між людзей таварыскае і прыцельскае чуцьцё, ня мае межаў перад сабою і не баіцца нічога.

— То праўда, праўда.

— Праўда, сынку...

І яны яшчэ цэлую гадзіну гутарылі аб усякай усячыне, пераходзячы то памаленьку, то ўскокі з адной рэчы на другую. За гутаркаю час бег няпрыкметна і, калі Рыгор прыпадкам успомніў аб сім, то на яго гадзінніку ўжо паказвала шэсьць гадзін пасля палудня.

— Колькі часу?—запытаў Сёмка, убачыўшы, як Рыгор вымае з кішэні гадзіннік.

— Шэсьць!

— Ах, я хутчэй пабягу за падводаю. Пара ехаць, каб пасьпець к адходу машыны.

І Сёмка вылез з-за стала ды пабег дамоў. Рыгор такса-

ма адыйшоў ад гасьцей і то сёе, то тое пачаў збіраць ды вязаць у клункі. Скора кувэрак і адзін звязак стаялі пры печы нагатове.

— Пасьпееш яшчэ к машыне,—прасьцярог Рыгора Лявон.

А Стэпа глядзела на гэту варухню і горнілася: разлука з сынамі—бач ня сон, а вачавідкі.

— Сын мой, я сама ўсё зьбяру, не пакідай стала, паеш сяго-таго,—прасіла яна Рыгора.

— Нічога, не клапацецеся, матуля, і ня горніцеся. Вось прыеду праз год панам,—жартаваў Рыгор і ўхмыляўся. Ухмыляўся нявесела, бо душа шчымела моцна: разлука ўсё-ткі балюча!

— Ай, ды малайчына Рыгор! Чаго-ж там ныць! Сьвет ня дасьць у крыўду нікога,—пахваліла Юзя.

— Ды гэтак, галубачка, але-ж усё-ткі, як ты не кажы—дзіцё сваё...

На дварэ пачуўся грукат калёс. Усе зірнулі ў вокны: то пад'ехаў Сёмка.

— Гатоў, Рыгор? —прагукаў ён, прывязваючы лейцы за вугал прызьбы.

— Іду, іду!—адазваўся Рыгор.

Усе паважна пачалі вылазіць з-за стала і цалавацца з Рыгорам. Апошняю падыйшла Стэпа і, расплакаўшыся, абняла сына. Ня вытрымаў і Рыгор: і ў яго вачох заблішчэлі сьлёзы.

— Супакойцеся, матка! Што-ж зробіш—суцешыў ён мацеры, адхіліўшы яе голаў.

— Ой, Рыгорку, не магу!

— Што-ж парадзіш?

— Годзі, годзі, Стэпа, трэ' ехаць, пара,—спыніў Стэпу Сёмкаў бацька:—не нацалуешся надоўга... Ня горніся так, не апошні раз бачыш.

Рыгор адыйшоў ад мацеры і, узяўшы кувэрак, пайшоў на двор. Янка захапіў другія рэчы. За імі выйшлі ўсе.

— Едзь, Сёмка, мы пойдзем,—праказаў Янка.

Сёмка адвязаў лейцы, сеў на воз і паехаў, а ўсе ціха пайшлі за ім. Гуляўшыя на вуліцы дзеткі пакідалі гульню, сабраліся ў грамадку й пільнымі зіркамі сачылі за праводзінамі.

Рыгор быў вельмі рад, што хоць гэтая маленькая сямейка блізкіх людзей ды ёсьць у яго; і ён ішоў з імі і бесьперасыціханку глядзеў на ўсіх; глядзеў, а здаецца, малюсенькія крупінікі ад яго душы адрываліся і ўляталі ў паветра, каб з ім усапіцца ў нутро яго праводзячых людзей. „Жаль, ой, які жаль мне раставацца з імі“, прыбліжваючыся к Скрыжаваным дарогам, думаў Рыгор: „дзе я стрэчу другіх гэтых людзей? Нідзе!... Хоць і будуць... хоць і ёсьць у мяне знаёмыя, але ласьне яны спадабны гэтым? Кожнаму ад сіх знаёма ня толькі мая хата, я, а і мае думкі, маё пачуцьцё, як і іхнія мне знаёмы. Ад роду мы саплі адным паветрам, грэліся на адным сонцы, гулялі ў адну гульню, гаманілі адною моваю... Эх!“ Рыгор паглядзеў паабапал дарогі: „Гэтыя нівы, гэта збожжа! Каб вы ўчулі ўсю ўтратнасьць маёй разлукі з вамі, каб вы ведалі мае думкі і зналі маю шчырую прыязнь к вам, вы-б тады кожным каласком аўсу ці ячменю, кожнаю травінкаю, узрошчанаю на сваёй глебе, запратэставалі-б супроць беспасагнасьці таго лёсу, які разлучае мяне з вамі, крыкнуўшы: „Ён—наш сын: хай з намі на векі астаецца!“ Хоць вы, нівы, і не мая ўласнасьць, а патом я родзен вам, а вы мне дорагі. Вы—часьціна мае краіны, якая маткаю мне завецца, бо гадала мяне... Ды гэны нівы скора пасьпеюць і нібы-то золатам абліюцца ўсе, бы той канастас у цэркві. А к ім высыпле вясёлы працоўны люд з гострымі сярпамі ды з песьнямі вясёлымі; пад сонцам пры крышталовай расе будуць жаць. Здаровыя дзяўчаціны рукі будуць часта шастаць сярпом і класьці на прост“.

Рыгор азірнуўся вакол сябе, акінуў ~~поглядам~~ абшар ніў. Нідзе нікога ня бачылася. Толькі поміж з ім ішла сямейка праводзіўшых, жыва гутарыўшых аб жыцьцёвых справах. Бліжэй к яму была маці; але ён не ўглядаўся ў іх твары і бы ня чуў, што яны гутарылі: ім валадалі свае думкі.

— Сёмка-а-а! Спы-ы-ні-і-ся-а!—прагукаў раптам Янка. Яго вокліч быў нагэтулькі асобным, што ўсе яму павініліся і пасталі. Спыніўся і Рыгор.

— Гэтта трэ' разьвітацца!—парадзіў Лявон.—Гэй, Рыгору, хадзі пацалуемся!—абярнуўся ён да Рыгора.

Рыгор падышоў к яму, прыпадняў шапку, а пасья абняўся накрыж і тройчы расцалаваўся. Ад Лявона ён перабраў усіх; пад канец падышоў к мацеры і праз сьлёзы праказаў:

— Ня плач, матачка.

Але Стэпа ўжо рыдала.

— Варочайцеся, маці, дамоў!— прасіў Рыгор, расцалаваўшыся.

— Не, не, я йшчэ прайду!

— Матуля родная, ня трэба!... І так далёка йсьці...

— Гэй, Грышка, садзіся!—пазваў Сёмка.

Рыгор узлез на воз, абярнуўся к усім, і, матаючы капялюшом прагукаў:

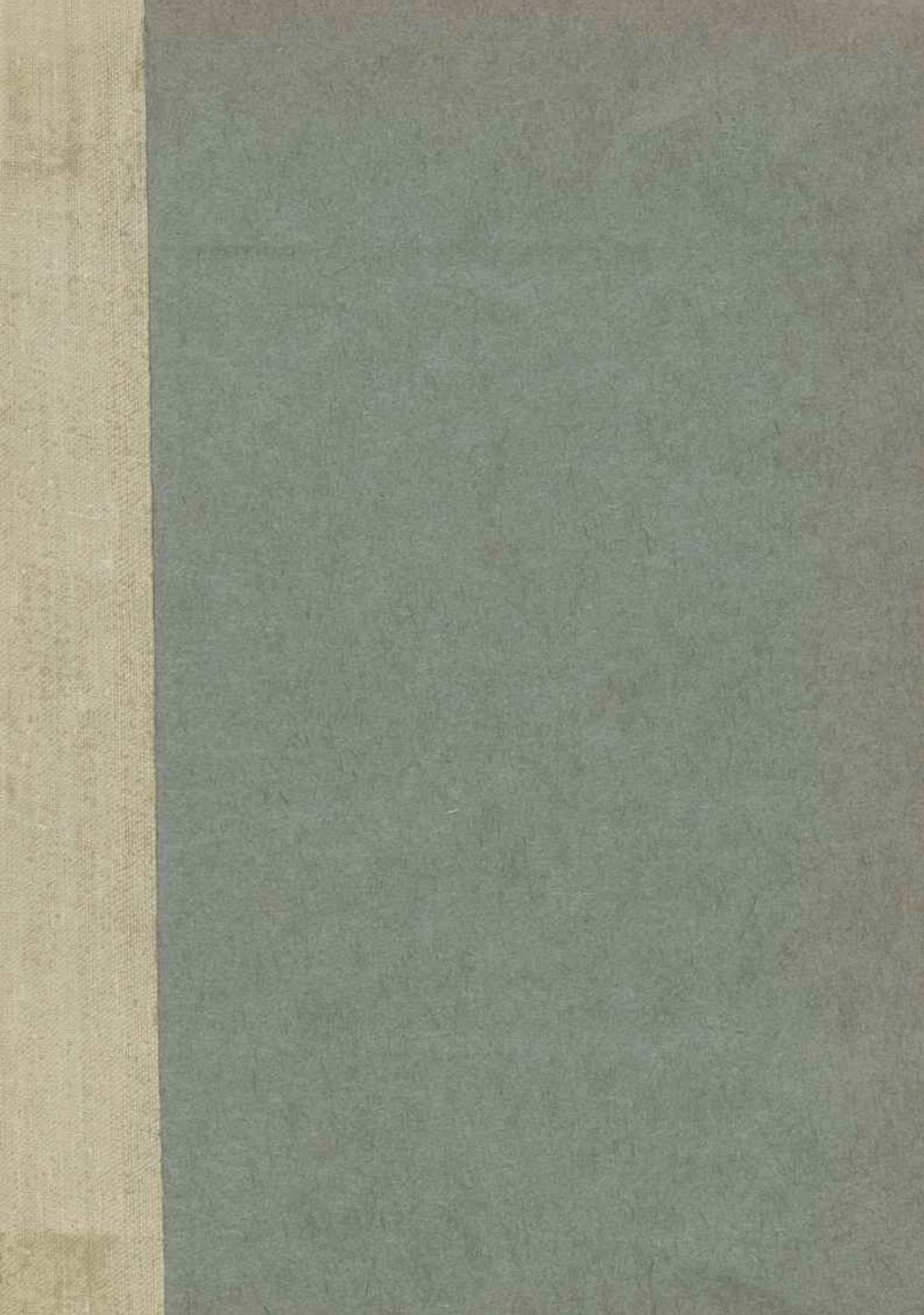
— Бывайце здаровы! Шчасьліва аставацца!

— Э богам! ды шчасьця! Усяго лепшага!—няслося за ім.

Сёмка пагнаў каня. Затарашчэлі калёсы, паднялі слупы пылу. Стэпа рыдала. Сьмяялася толькі сонца, ужо нявысока стаяўшае над зялёным лесам, ды вярцеўшыся ў душным паветры рэзвы жаваранак, дапяваючы сваю дзённую песню.

1964 г.

Бол. 887291
1294 887291

B0000003 120500